

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6, 106 74 Αθήνα
Τηλ: 210 7233 221 , fax: 210 7233 217, e-mail: info@nchr.gr

**Έκθεση και προτάσεις για ζητήματα σχετικά με την
κατάσταση και τα δικαιώματα των Τσιγγάνων στην Ελλάδα¹**

ΣΥΝΟΨΗ

Η παρούσα έκθεση είναι προϊόν μιας διαδικασίας διαβούλευσης με φορείς και πρόσωπα που δραστηριοποιούνται στην διαχείριση θεμάτων Ρομά και επεξεργασίας από ειδική ομάδα εργασίας.

¹ Το εν λόγω κείμενο υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια της ΕΕΔΑ της 15^{ης} Ιανουαρίου 2009. Αποτελεί αναδιαμορφωμένη μορφή του κειμένου-βάσης για την κατάσταση και τα δικαιώματα των Τσιγγάνων στην Ελλάδα που συζητήθηκε κατά την Ολομέλεια της 2ας Οκτωβρίου 2008 της ΕΕΔΑ και που συντάχθηκε από την κα. Χ. Παπαδοπούλου, επιστημονική συνεργάτιδα της ΕΕΔΑ. Ο κ. Α. Τάκης, Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη, συνυπογράφει το αναδιαμορφωμένο κείμενο. Η εισήγηση λαμβάνει υπ' όψη της το πνεύμα και το περιεχόμενο της πλούσιας συζήτησης που διεξήχθη κατά την προηγούμενη Ολομέλεια, και ενσωματώνει κατά το δυνατόν, τις πάντα εποικοδομητικές, αλλά, συχνά, όχι σύμφωνες μεταξύ τους- προτάσεις και παρατηρήσεις των μελών της ΕΕΔΑ, και ειδικότερα εκείνων που είχαν την καλοσύνη να τις καταθέσουν και γραπτώς (Σ. Σπηλιωτοπούλου, Π. Στάγκος, Ν. Θεοδορίδης, Κ. Μποτόπουλος). Η έκθεση στηρίχθηκε στο έργο της Ειδικής Ομάδας Εργασίας για θέματα Ρομά (Λ. Αργυροπούλου-Χρυσοχοΐδου, Π. Στάγκος, Α. Τάκης, Χ. Λάμπρου, Ν. Θεοδορίδης, Κ. Μποτόπουλος, Η. Νικολακοπούλου-Στεφάνου, και Λ. Διβάνη/πρώην μέλος της ΕΕΔΑ & συντάκτρια της έκθεσης για ζητήματα Ρομά του 2001), συμπυκνώνοντας, παράλληλα, θέσεις και προτάσεις που κατατέθηκαν γραπτώς από σειρά φορέων και προσώπων (Α. Τάκης, Βοηθός Συνήγορος του Πολίτη, Μ. Βουτσίνου & Ά. Παπαδοπούλου, ειδικές επιστήμονες στον ΣτΠ, Ένωση Ελλήνων Τσιγγάνων, Πανελλήνιος Σύλλογος Νεολαίας ΡΟΜ, Σύλλογος ΡΟΜ Σοφάδων, Πανελλήνια Ένωση Ελλήνων ΡΟΜ, Εθνικό Εστιακό Κέντρο για τον Ρατσισμό και την Ξενοφοβία, Ελληνική Ένωση για τα ΔτΑ, ΜΚΟ ΟΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΚΟ Κλίμακα, ΜΚΟ Άρσις, ΜΚΟ PRAKSIS, Γιατροί του Κόσμου, Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι, Διεύθυνση Αναπτυξιακών Προγραμμάτων ΥΠΕΣ, Γ.Γ. Δημόσιας Τάξης, Γραφείο Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ, ΚΕΛΠΙΝΟ, Δήμοι Αθηναίων & Τρικκαίων, Διαδημοτικό Δίκτυο ΡΟΜ, Περιφέρειες Αττικής & Δυτ. Ελλάδος, Ν. Χριστοπούλου/ανθρωπολόγος, Ε. Κατούφα/δημοσιογράφος-κοινωνική λειτουργός, Μ. Τσάφου/κοινωνιολόγος), που με διάφορες ιδιότητες και από διαφορετικές θέσεις δραστηριοποιούνται ή/και εμπλέκονται ευθέως στην διαχείριση ζητημάτων Ρομά. Τα προβλήματα και οι προτεινόμενες λύσεις συζητήθηκαν και αναπτύχθηκαν περαιτέρω και κατά τις δύο συναντήσεις/διαβουλεύσεις που συγκάλεσε η Επιτροπή (11.7 και 20.11 του 2007). Η Επιτροπή ευχαριστεί θερμά όλους αυτούς που συντέλεσαν με τον έργο τους στη διατύπωση των προτάσεων και στην κατανόηση των ζητημάτων που άπτονται της κατάστασης των Τσιγγάνων στην Ελλάδα σήμερα. Η συντάκτρια έκανε *in situ* επισκέψεις και συζητήσεις με κατοίκους στους οικισμούς ή καταυλισμούς Ρομά στο Χαλάνδρι Αττικής, το Γαλλικό ποταμό και τον Εύοσμο Θεσσαλονίκης.

Ξεκινώντας από την διαπίστωση ότι υπάρχει χάσμα ανάμεσα στην υιοθέτηση πολιτικών και θετικών μέτρων για τους Τσιγγάνους και την ουσιαστική εφαρμογή τους στο πεδίο, με σκοπό την άρση του παρατηρούμενου κοινωνικού αποκλεισμού αυτής της ομάδας πληθυσμού, η έκθεση παρουσιάζει συνοπτικά το ιστορικό της ενασχόλησης της ΕΕΔΑ και των φορέων που την συναποτελούν με ζητήματα Ρομά.

Στη συνέχεια καταγράφονται ορισμένα βασικά δεδομένα πεδίου αναφορικά με τους Τσιγγάνους στην Ελλάδα, όπως και προβληματισμοί για τον προσδιορισμό της τσιγγάνικης ταυτότητας σε συνάρτηση με την διεκδικητική πλατφόρμα που υιοθετεί η ομάδα έναντι της κοινωνίας και των κρατικών θεσμών. Η έκθεση προτείνει έναν ορισμό όχι της «τσιγγανότητας», αλλά των υποκειμένων που δικαιούνται να είναι αποδέκτες θετικών μέτρων εκ μέρους της πολιτείας και της κοινωνίας, με σκοπό την άρση των υστερήσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού και τη διασφάλιση της πρόσβασης στους μηχανισμούς παραγωγής και διανομής των υλικών και συμβολικών αγαθών στο πλαίσιο του κράτους.

Το εθνικό και διεθνές νομικό πλαίσιο προστασίας, οι διαπιστώσεις αρμοδίων διεθνών οργάνων και οι καταδικές της Ελλάδας από διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς παρατίθενται αναλυτικά.

Επιπρόσθετα, στην έκθεση περιγράφονται συνοπτικά οι διάφορες μορφές εγκατάστασης των Τσιγγάνων στην Ελλάδα και οι συναρτώμενες προκλήσεις σε επίπεδο κρατικού σχεδιασμού και συνύπαρξης με τον μη τσιγγάνικο πληθυσμό, οι εσωτερικές ιεραρχίες και σχέσεις εκμετάλλευσης της ομάδας, όπως και η ελλιπής σύνδεση της τελευταίας με τους θεσμούς και τις λειτουργίες του κράτους. Η έκθεση αναδεικνύει ειδικότερα το ρόλο της ένταξης των παιδιών Ρομά στην εκπαιδευτική διαδικασία, ως προϋπόθεση της εξόδου από τον φαύλο κύκλο των αιτιακών διεργασιών που διαιωνίζουν τον αποκλεισμό της ομάδας.

Επιχειρείται συνοπτικός απολογισμός της μέχρι τώρα εφαρμογής του Ολοκληρωμένου Προγράμματος Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, ενώ αναφέρονται δύο δράσεις της ΕΕΔΑ για το 2009, στον τομέα της εκπαίδευσης επαγγελματικών ομάδων που εμπλέκονται στην διαχείριση ζητημάτων Ρομά..

Τέλος, η έκθεση της ΕΕΔΑ διατυπώνει μία σειρά από προτάσεις προς την ελληνική πολιτεία στην κατεύθυνση μίας λυσιτελούς πολιτικής για τους Τσιγγάνους, ως αποτέλεσμα της έμπρακτης έκφρασης βούλησης για σεβασμό των δικαιωμάτων και συμμόρφωση προς τις επιταγές των αρμόδιων εθνικών και διεθνών φορέων.

Εισαγωγή

Τα τελευταία δέκα -τουλάχιστον- χρόνια, ενώ παρατηρείται μία «έκρηξη» κειμένων,² δημοσιεύσεων, μελετών και εκδηλώσεων (ημερίδων, συνεδρίων κλπ) για τους Τσιγγάνους, όπως και σχετικά ψηφίσματα και αποφάσεις διεθνών οργανισμών και καταδίκες διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, κοινή παραδοχή όλων των εμπλεκόμενων φορέων είναι πως υπάρχει τεράστιο χάσμα ανάμεσα στην υιοθέτηση πολιτικών και θετικών μέτρων και την ουσιαστική εφαρμογή τους στο πεδίο και πως οι Τσιγγάνοι συνεχίζουν να είναι θύματα αρνητικών διακρίσεων και κοινωνικού αποκλεισμού.

Αυτή η «πληθωριστική» ενασχόληση με τους Τσιγγάνους που περιγράφηκε, δεν αποτελεί αφ' εαυτής ευχάριστη είδηση, αφού αντανakλά την έλλειψη πραγματικών θεσμικών εγγυήσεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Και στην Ελλάδα, οι Τσιγγάνοι/Ρομά συμπεριλαμβάνονται σε πλήθος διοικητικών κειμένων και σχεδίων δράσεων και εθνικών στρατηγικών (Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη 2003-2005, 2006-2008, 2008-2010, Εθνική Στρατηγική για το Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου 2008, κλπ) χωρίς, όμως, να παρατηρείται αξιοσημείωτη βελτίωση των πραγμάτων στο πεδίο. Είναι επίσης γνωστό ότι η χώρα έχει εκτεθεί διεθνώς με σειρά

² Όσον αφορά τους Τσιγγάνους/Ρομά στην Ελλάδα και/ή την Ευρώπη, εντελώς ενδεικτικά σημειώνονται: European Roma Rights Center, *Focus: Roma in Greece* (ERRC, 2000); International Helsinki Federation for Human Rights, *The Situation of Roma in Selected Western European Countries: Report to the OSCE Conference on Anti-Semitism and Other Forms of Intolerance* (Cordoba, Spain, June 2005); Minority Rights Group International, *Roma Poverty and the Roma National Strategies: the Cases of Albania, Greece and Serbia* (September 2005); ERRC & Greek Helsinki Monitor, *Cleaning Operations: Excluding Roma in Greece* (Country Report Series, No 12, April 2003); Greek Helsinki Monitor, Centre on Housing Rights and Evictions et al., *Greece: Continuing Widespread Violation of Roma Housing Rights* (October 2006); OMCT & GHM, *Torture & Other Forms of Ill-treatment in Greece in 2003: The Situation of Women, Roma and Aliens*, (Hearing of the EU Network of Independent Experts in Fundamental Rights, 16 October 2003); Save the Children, *Denied a Future: Report on Greece* (2003); Ελληνική Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων, *Οι Ρομά στην Ελλάδα: Ιστορία και σημερινή πραγματικότητα* (2002); J.P.Liegeois and N. Gheorghe, *Ρομά/Τσιγγάνοι: μία ευρωπαϊκή μειονότητα* (1999); M. Pavlou, *Racism and Discrimination against Immigrants and Minorities in Greece: the State of Play* (HLHR-KEMO Annual Report 2007); COHRE-ERRC-GHM-MSF, *Serial Abuses in Need of Rigorous Response, World Bank Involvement in Roma Issues*, www.worldbank.org.

καταδικών από διεθνή δικαιοδοτικά όργανα και βρίσκεται στην κορυφή των αρνητικά αξιολογούμενων κρατών, όσον αφορά τα θέματα Ρομά.³ Ένα ογκούμενο ρατσιστικό ρεύμα κατά των Ρομά εκδηλώνεται σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, με ακραίες πολιτικές, μέτρα και επιθετικές εκδηλώσεις (όπως δακτυλοσκόπηση των Ρομά, ρατσιστικές δηλώσεις ανώτερων κρατικών λειτουργών, κλπ) που έχουν πρόσφατα παρατηρηθεί στη γειτονική Ιταλία, την Τσεχία και σε μερικές ακόμα χώρες της Ε.Ε.⁴ Αυτά τα φαινόμενα καθιστούν ακόμα πιο αναγκαία –και μάλιστα επείγουσα- την επίδειξη σταθερής βούλησης για πραγματικές πολιτικές ένταξης στην χώρα μας, και ιδίως τη συμπλήρωση και βελτίωση των υπάρχόντων προγραμμάτων και τη συνεχή και αυστηρή παρακολούθηση της αποτελεσματικότητάς τους στην πράξη, ενόψει των έως σήμερα πενιχρών αποτελεσμάτων. Πράγματι, παρά τη διαπιστωθείσα βραδύτητα εφαρμογής των όποιων μέτρων, και παρά την αναμφισβήτητη απόσταση ανάμεσα στις εξαγγελίες-στόχους τους και τα παραχθέντα αποτελέσματα, μέχρι σήμερα δεν έχει ολοκληρωθεί μία συνολική και γενναία αξιολόγηση της πορείας των προγραμμάτων. Με αυτά τα δεδομένα, ευθεία φαίνεται να είναι η σχέση μεταξύ της κρατικής αδράνειας ή -τουλάχιστον- ανεπαρκούς παρέμβασης και των περιστατικών απειλητικής/επιθετικής συμπεριφοράς μη Τσιγγάνων απέναντι σε Τσιγγάνους.

Σε αυτή τη συγκυρία, η ΕΕΔΑ έκρινε σκόπιμο να επιχειρήσει μία καταγραφή της κατάστασης των Τσιγγάνων στην Ελλάδα σήμερα, και να διατυπώσει εκτιμήσεις και προτάσεις για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της μη διάκρισης, και προκρίνοντας μία ολιστική προσέγγιση. Όπως είναι φυσικό, η αποτελεσματικότητα των προτάσεων που η ΕΕΔΑ απευθύνει στις αρμόδιες αρχές της ελληνικής πολιτείας είναι ευθέως συνδεδεμένη με αναγκαίες αλλαγές στον τρόπο θέασης των Τσιγγάνων και συμβίωσης με αυτούς, από το σύνολο των κοινωνικών φορέων και τον καθένα από μας ξεχωριστά, χωρίς, βεβαίως, και οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι και οι φορείς εκπροσώπησής τους να

³ Βλ. περισσότερα παρακάτω, στο τμήμα της έκθεσης που είναι αφιερωμένο σε αυτό το θέμα.

⁴ Βλ. σχετικά (και για την Ελλάδα), Human Rights First, *2008 Hate Crime Survey: Violence against Roma* (2008).

απαλλάσσονται από τις αναγκαίες, όσο και γενναίες, διορθωτικές κινήσεις στο μερίδιο της ευθύνης που τους αναλογεί.

Ιστορικό ενασχόλησης της ΕΕΔΑ με ζητήματα Ρομά

Η ΕΕΔΑ υιοθέτησε ένα πρώτο κείμενο θέσεων για ζητήματα Τσιγγάνων,⁵ ήδη κατά το δεύτερο έτος της λειτουργίας της (το 2001, πριν ακόμα υπάρξει συλλογική εκπροσώπηση των Ελλήνων Ρομά στην Επιτροπή), μέσω του οποίου συνιστούσε στο κράτος να αναλάβει τις ευθύνες του όσον αφορά τη λύση των προβλημάτων Ρομά, αλλά και να υιοθετήσει πολιτικές ευαισθητοποίησης της κοινωνίας. Το 2003 η ΕΕΔΑ αποφάσισε⁶ να διευρύνει την εκπροσώπηση του μη κυβερνητικού χώρου σε αυτήν, με την προσθήκη δύο ακόμα ΜΚΟ (πέραν των αρχικών τεσσάρων) στη σύνθεσή της, μία εκ των οποίων ήταν η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ελλήνων Ρομ (ΠΟΣΕΡ). Αρκετοί είναι οι φορείς/μέλη της ΕΕΔΑ που δραστηριοποιούνται για ζητήματα προστασίας Ρομά (εκτενής αναφορά στις σύνθετες δράσεις του ΣτΠ για τους Ρομά γίνεται παρακάτω). Η συσσωρευμένη γνώση του ΣτΠ, μέσω της παρακολούθησης εκ του σύνεγγυς εγκαταστάσεων και διερεύνησης ατομικών υποθέσεων των Τσιγγάνων από ολόκληρη την επικράτεια, αποτελεί την εμπειρική βάση δεδομένων πάνω στην οποία η ΕΕΔΑ θεμελιώνει τις θέσεις της, με την πεποίθηση ότι ο συνδυασμός των θεσμικών τους ρόλων μπορεί να επαυξήσει τη δυναμική της παρέμβασής τους προς την πολιτεία. Πέραν του ΣτΠ, το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α έχουν καταθέσει σχετικές ερωτήσεις στην Βουλή (κυρίως για ζητήματα μετεγκατάστασης και εκπαίδευσης), οι μη κυβερνητικές οργανώσεις εξετάζουν σχετικά θέματα ανάλογα με το φάσμα στο οποίο δρουν, εκπρόσωποι πανεπιστημιακών σχολών (που έχουν εκπροσωπήσει, μάλιστα, την Επιτροπή σε ημερίδες που οργάνωσαν φορείς της κοινωνίας των πολιτών για σχετικά πάντα θέματα), και, φυσικά, οι εκπρόσωποι των Υπουργείων ενημερώνουν –αν και όχι, πάντα, επαρκώς- την Επιτροπή για

⁵ ΕΕΔΑ, «Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα», *Έκθεση 2001*, σελ. 179 επ.

⁶ Με την από 6/2/2003 απόφαση της Ολομέλειας, δυνάμει του άρθρου 2 παρ. 1γ και άρθ. 9 του Ν. 2667/1998).

τις δράσεις τους, μέσω των ετήσιων εκθέσεων πεπραγμένων που της υποβάλλουν, αλλά και απαντώντας σε εξειδικευμένα αιτήματα της Επιτροπής για πιο συγκεκριμένα σημεία των περί Ρομά ενεργειών τους.

Η ΕΕΔΑ συμπεριλαμβάνει συστηματικά τα ζητήματα Ρομά, σε όλα τα κείμενα παρατηρήσεων που υποβάλλει επί των εκθέσεων της Ελλάδας στα όργανα παρακολούθησης της εφαρμογής διεθνών συμβάσεων, επί εθνικών σχεδίων δράσης ή επί Σ/Ν που άπτονται της προστασίας από τις διακρίσεις,⁷ όπως και κάθε φορά που καλείται να διαβουλευθεί με εκπροσώπους διεθνών οργανισμών⁸ προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κατ' αυτές τις συναντήσεις και στις παρατηρήσεις της επί των εθνικών εκθέσεων η ΕΕΔΑ σημειώνει, μεταξύ άλλων: *την έλλειψη πνεύματος συνεργασίας των τοπικών αρχών για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά. Τις επιπρόσθετες δυσχέρειες που προκαλεί στην κατάρτιση και εφαρμογή προγραμμάτων ένταξης, η πολυδιάσπαση στην εκπροσώπηση των Ρομά. Την ελλιπή καταγραφή στοιχείων για τους Έλληνες Ρομά που οφείλεται και σε παραλείψεις των αρμοδίων υπηρεσιών της κεντρικής διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης, έλλειμμα που δυσχεραίνει το σχεδιασμό και την εφαρμογή κατάλληλων δράσεων. Τον προβληματισμό αναφορικά με τη μη συμπερίληψη των Ρομά με προέλευση από τις χώρες των Βαλκανίων, στα διάφορα προγράμματα κοινωνικής ένταξης και μέριμνας. Τις σοβαρές*

⁷ Βλ.: ΕΕΔΑ, «Παρατηρήσεις για την Έκθεση του Υπουργείου Εξωτερικών για την εφαρμογή του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα από την Ελλάδα», *Έκθεση 2002*, σελ. 181 επ.; «Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί των Εκθέσεων του Υπουργείου Δικαιοσύνης και του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης προς την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών κατά των Βασανιστηρίων», *Έκθεση 2001*, σελ. 229 επ.; «Γνωμάτευση επί του σχεδίου νόμου με τίτλο Έφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού», *Έκθεση 2003*, σελ. 223 επ.; «Παρατηρήσεις επί του σχεδίου της πρώτης έκθεσης της Ελλάδας για το Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων προς την Επιτροπή του Συμφώνου», *Έκθεση 2003*, σελ. 249 επ.; «Παρατηρήσεις επί της Έκθεσης του Υπουργείου Εξωτερικών για την εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων», *Έκθεση 2007*, σελ. 177 επ.; «Απόψεις και προτάσεις σχετικά με την Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για την Κοινωνική Προστασία και την Κοινωνική Ένταξη 2008-2010», που ενεκρίθη από την Ολομέλεια της 10.7.2008.

⁸ Βλ.. Συναντήσεις εργασίας με :G. McDougall, Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμων του ΟΗΕ για Θέματα Μειονοτήτων (Σεπτ. 2008), CPT delegation (Αύγ. 2005), συνδιοργάνωση συνεδρίου για θέματα ρατσισμού με ECRl (18 Νοεμβρίου 2004), σειρά συναντήσεων με τον Επίτροπο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ή/και με εκπροσώπους του Γραφείου του.

δυσκολίες εύρυθμης υλοποίησης του προγράμματος διάθεσης επιδοτούμενων στεγαστικών δανείων με την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου, λόγω ελλιπούς κατανόησης της όλης διαδικασίας από την πλευρά των Ρομά και επιπλέον, λόγω της αναρμοδιότητας του ΥΠΕΣ να ελέγξει τον τρόπο διαχείρισης των κονδυλίων από την τοπική αυτοδιοίκηση, και την παραπομπή των σχετικών καταγγελιών στον αρμόδιο εισαγγελέα. Τον παράνομο χαρακτήρα των αναγκαστικών εξώσεων και βίαιων απομακρύνσεων Ρομά από καταυλισμούς σε διάφορες περιοχές της χώρας, όταν αυτή δε συνοδεύεται από την μετεγκατάστασή τους σε άλλο χώρο, προσδιορισμένο από τις αρμόδιες αρχές, που θα πληροί προϋποθέσεις ασφάλειας και στοιχειώδους αξιοπρέπειας. Την ανάγκη αξιοποίησης της, κατά γενική ομολογία, καλής πρακτικής της λειτουργίας των 30 περίπου ιατρο-κοινωνικών κέντρων. Την αναποτελεσματικότητα των μέχρι τώρα ληφθέντων μέτρων για την ένταξη των παιδιών Ρομά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Τέλος, την ανεπαρκή διερεύνηση καταγγελιών για χρήση βίας από αστυνομικούς σε βάρος Τσιγγάνων (με συνέπεια την ατιμωρησία), και της μεταχείρισης που ενέχει στοιχεία διάκρισης, και κακομεταχείρισης με πιθανά ρατσιστικά κίνητρα από μη Τσιγγάνους πολίτες.

Μέσα στο 2007, η ΕΕΔΑ συνέστησε ειδική ομάδα για θέματα Ρομά και συγκάλωσε δύο συναντήσεις εργασίας με ευρεία συμμετοχή φορέων που είτε δραστηριοποιούνται (ΜΚΟ, συλλογικές εκφράσεις Τσιγγάνων πολιτών, πανεπιστημιακούς, κ.ά.), είτε εμπλέκονται ευθέως (δημόσια διοίκηση και αυτοδιοίκηση, ανεξάρτητες αρχές, κ.ά.) στη διαχείριση θεμάτων Ρομά. Πολλοί από αυτούς κατέθεσαν συγκεκριμένες θέσεις και προτάσεις πάνω στα –απολύτως αλληλένδετα μεταξύ τους- πεδία όπου εκδηλώνονται παραβιάσεις δικαιωμάτων και υστερήσεις όσον αφορά τους Τσιγγάνους: στέγαση, εκπαίδευση, υπηρεσίες υγείας, απασχόληση, και προβλήματα αστικοδημοτικής φύσεως. Επιπλέον, τον Οκτώβριο του 2007 ο Πρόεδρος της Επιτροπής Κ. Παπαϊωάννου, μαζί με τον Βοηθό Συνήγορο του Πολίτη Α. Τάκη, είχε ειδική συνάντηση για θέματα Ρομά με τον Γεν. Γραμματέα του ΥΠ.ΕΣ. κ. Π. Γεωργιάδη.

Από τους φορείς που μετέχουν στην σύνθεση της ΕΕΔΑ, ο ΣτΠ είναι αυτός που, φύσει και θέσει, ειδικότερα με τη νέα (δυνάμει του Ν. 3304/2005) αρμοδιότητά του ως Φορέας Προώθησης της Αρχής της Ίσης Μεταχείρισης, επιτυγχάνει την ουσιαδέστερη επαφή και κατανόηση των προβλημάτων των ιδίων των Τσιγγάνων και των εμποδίων όσον αφορά τη διαχείρισή τους και την εξεύρεση λύσεων. Όψεις της εμπειρίας του στη διερεύνηση ατομικών υποθέσεων, μέσω της διενέργειας αυτοψιών αλλά και μέσω της ανάληψης, από το 2005, «σύνθετης δράσης για τη στεγαστική αποκατάσταση των Ρομά», αποτυπώνονται σε σειρά πορισμάτων του, στις ετήσιες εκθέσεις της Αρχής, στην ειδική έκθεση (2004) του Κύκλου ΔτΑ για την «Πειθαρχική/διοικητική διερεύνηση καταγγελιών εναντίον αστυνομικών υπαλλήλων», και τέλος, στα δημοσιευμένα συμπεράσματα της πρόσφατης (Δεκ. 2007) Ευρωπαϊκής Συνάντησης Εργασίας που συνδιοργάνωσε με το Γραφείο του Επιτρόπου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, με θέμα την άρση των εμποδίων της κοινωνικής συμμετοχής των Ρομά. Στο ΣτΠ λειτουργεί δια-κυκλική ομάδα για θέματα Ρομά, ενώ έχει συσταθεί Δίκτυο αμοιβαίας ενημέρωσης-πληροφόρησης με φορείς και ενώσεις της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται σε θέματα προστασίας των δικαιωμάτων των Ρομά.

Ορισμοί και βασικά δεδομένα πεδίου για τους Τσιγγάνους στην Ελλάδα⁹

Οι Τσιγγάνοι που ζουν στην Ευρώπη δεν αποτελούν ομοιογενή ομάδα, αλλά μωσαϊκό πληθυσμών, ενώ ποικίλες είναι και οι ονομασίες που τους αποδίδονται στις διάφορες χώρες: Τσιγγάνοι στην Ελλάδα¹⁰ (αλλά και «Κατσιβελου» σε χωριά της Βόρειας Ελλάδας, από το μεσαιωνικό ιταλικό «cattivello»), Gitanos (από το «Αιγύπτιος», αφού τους αποδιδόταν, σε κάποια

⁹ Για μια συλλογή ποικίλων επιστημονικών προσεγγίσεων που προσφέρουν ερεθίσματα για προβληματισμό σχετικά με τους Τσιγγάνους στην Ελλάδα, βλ. τον τόμο που έχει εκδώσει η Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, *Οι Ρομά στην Ελλάδα* (Αθήνα 2002).

¹⁰ Εκτιμάται –χωρίς όμως επιστημονική βεβαιότητα– ότι ο όρος προέρχεται από μία αιρετική ομάδα του Βυζαντινού χώρου, που ονομαζόταν «Αθίγγανου» -ανέγγιχτοι-, παραλλαγές του οποίου έμελλαν να χρησιμοποιηθούν σε πολλές χώρες. Σε άλλη εκδοχή, από το α- και θιγγάνω (αγγίζω, ψηλαφώ), δηλαδή απρόσιτος, αψηλάφιστος.

περίοδο, καταγωγή από την Αίγυπτο) στην Ισπανία, Ciganos στην Πορτογαλία, Calé, Gitans, Tsiganes ή Manouches στη Γαλλία, Kaale στη Φινλανδία, Sinti και Zigeuner στη Γερμανία, Zingari στην Ιταλία, Roma σε αρκετές χώρες της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης, κλπ. Τους μη Τσιγγάνους, οι Τσιγγάνοι τους αποκαλούν Balamé ή Gatzé, που δηλώνουν το άλλο φύλο, δηλαδή τον μη Τσιγγάνο.

Η έναρξη της μεταναστευτικής τους πορείας τοποθετείται γύρω στον 11^ο μ.Χ. αιώνα, ενώ γλωσσολογικά είναι τα κριτήρια με βάση τα οποία θεωρείται ότι προέρχονται από τη Βόρεια Ινδία: η Ρομανί ή Ρομανές (η οποία εμφανίζει 20, τουλάχιστον, διαλέκτους και περισσότερα από 60 ιδιώματα, δεν έχει γραπτή μορφή και χρησιμοποιείται ως κώδικας επικοινωνίας μη αντιληπτός από τους μη-Τσιγγάνους) βρέθηκε ότι μοιάζει στην μορφολογία και το λεξιλόγιο με γλωσσικές μορφές της περιοχής αυτής. Στη διάρκεια των μετακινήσεών τους οι ομάδες αυτές των Ρομά/Τσιγγάνων συνάντησαν άλλους «Ταξιδιώτες» με ιθαγενή ευρωπαϊκή προέλευση. Quinquis στην Ισπανία και την Πορτογαλία, Tinklers/Tynkers ή Travellers στην Ιρλανδία και Αγγλία, Jenische στη Γερμανία, Omstreifere στην Σκανδιναβία, κλπ. Οι σχέσεις των ομάδων αυτών με τους Τσιγγάνους δεν είναι απολύτως ευκρινείς, αλλά προσαρμόστηκαν κι αυτοί στον πλάνητα βίο για διάφορους λόγους, όπως η ανέχεια, οι πόλεμοι κλπ.

Στα διοικητικά και πολιτικά κείμενα των χωρών όπου διέμεναν και διαμένουν οι τσιγγάνικες ομάδες, χρησιμοποιούνταν και χρησιμοποιούνται όροι ή παραφράσεις που συχνά αντανάκλουν την πολιτική που ακολουθούν οι εν λόγω χώρες απέναντι στους πληθυσμούς αυτούς. Στη Γαλλία χρησιμοποιείτο η περίφραση «Personnes d'origine nomade» (άτομα νομαδικής προέλευσης) μέχρι το '72, ενώ σήμερα έχει αντικατασταθεί από τον όρο «Roms et Gens du Voyage» (Ρομ και Ταξιδιώτες), ένας όρος με βάση το *habitus* των υποκειμένων, απαλλαγμένος από αρνητικούς ή πολιτιστικούς συνειρμούς -σύμφωνα με την «sacro-sainte laïcité» της γαλλικής δημοκρατίας-, που συμπεριλαμβάνει και τις ομάδες με μη ινδική προέλευση.

Ο όρος «Τσιγγάνος» δε θεωρείται γενικά υποτιμητικός, εμπεριέχει όμως αρνητικές αποχρώσεις σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες, όπως τη Γερμανία. Όσον αφορά την Ελλάδα, μοιάζει να αποτελεί αποδεκτή επιλογή για τις περισσότερες ομάδες, ενώ ο όρος «Ρομ» ή/και «Ρομά» (που σημαίνει «άνθρωπος» στη Ρομανί), χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο στον πολιτικό λόγο που θέλει να διέπεται από ένα πνεύμα «πολιτικής ορθότητας», συνδυάζοντας το πλεονέκτημα της διαφοροποίησης από όρους που έχουν επιβληθεί εξωγενώς. Πρόκειται για έναν όρο που ανταποκρίνεται περισσότερο στη βούληση των τσιγγάνικων ομάδων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (που αποτελούν το 70% περίπου του συνολικού τσιγγάνικου πληθυσμού στην Ευρώπη), και αυτόν χρησιμοποιούν οι διεθνείς τσιγγάνικες οργανώσεις ιδιαίτερα την τελευταία εικοσαετία. Στο παρόν κείμενο, η συχνότερη χρήση των όρων «Τσιγγάνος» και «τσιγγάνικος» οφείλεται στο ότι αυτοί ακούγονται πιο οικείοι και, ταυτόχρονα, αποδεκτοί από αυτούς στους οποίους αναφέρονται, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι όροι Ρομ και Ρομά.

Στο σημερινό ελληνικό χώρο οι Τσιγγάνοι πρωτοεμφανίζονται γύρω στον 14^ο αι., ενώ μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή εμφανίστηκε ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Τσιγγάνων προερχόμενο από τις περιοχές της Πόλης και της Σμύρνης. Σημειώνεται ότι η ελληνική ιθαγένεια αποδόθηκε στους Τσιγγάνους που διαμένουν στην ελληνική επικράτεια το 1955 με το Ν.Δ. 3370/1955, το οποίο παρέμεινε ουσιαστικά ανενεργό μέχρι το 1979, οπότε νέες θεσμικές ρυθμίσεις επιχείρησαν να τακτοποιήσουν τα θέματα ιθαγένειας των Τσιγγάνων. Αξιοσημείωτη συγκέντρωση πληθυσμού Τσιγγάνων συναντάται σε διάφορες περιοχές της Αττικής και της Θεσσαλονίκης, στη Δυτική Πελοπόννησο, τη Θράκη, τη Χίο, τη Λέσβο, αλλά και σε αρκετές πόλεις των υπόλοιπων γεωγραφικών διαμερισμάτων της χώρας.

Είναι πολύ δύσκολο να εκτιμηθεί ο ακριβής αριθμός των Τσιγγάνων στην Ελλάδα -αλλά και αλλού-, αφού δεν υπάρχει συστηματικός τρόπος συλλογής στοιχείων που αφορούν την εθνοτική ταυτότητα (η τελευταία απογραφή στην οποία αναγραφόταν η φυλετική καταγωγή ή η μητρική

γλώσσα, ήταν αυτή του 1951, και κατ' αυτήν ο τοιγγάνικος πληθυσμός ανερχόταν σε 7.429 άτομα). Μετριοπαθείς υπολογισμοί αναφέρουν περίπου 250.000 άτομα τοιγγάνικης καταγωγής, με σαφείς τάσεις εδραιοποίησης, της οποίας ο βαθμός είναι στενά συνδεδεμένος με τις ανάγκες της εργασιακής τους απασχόλησης. Πρέπει να σημειωθεί πως στον τοιγγάνικο πληθυσμό της Ελλάδας έχει, πρόσφατα, προστεθεί σημαντικός αριθμός νεοαφιχθέντων Τοιγγάνων με καταγωγή κυρίως από την Αλβανία και τις χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, που τις εγκατέλειψαν για ευνόητους λόγους. Η παραμονή των εν λόγω Τοιγγάνων στην Ελλάδα είναι σχετικά ανεμπόδιστη -παρά τις τριβές που διαπιστώνονται μεταξύ αυτών και των ιθαγενών Τοιγγάνων-, αφού οι δημόσιες αρχές μάλλον αποφεύγουν να ασχοληθούν και με αυτούς. Ούτως ή άλλως, οι διαφοροποιήσεις αυτές στο εσωτερικό του τοιγγάνικου πληθυσμού παραμένουν ανεπαρκώς φωτισμένες, με δεδομένο ότι οι αστικοδημοτικές εκκρεμότητες, οι υψηλοί δημογραφικοί ρυθμοί και η σχετική γεωγραφική κινητικότητα του συνόλου του τοιγγάνικου πληθυσμού δυσχεραίνει τις όποιες απογραφικές απόπειρες, τη στιγμή, μάλιστα, που αυτές γίνονται αποσπασματικά και χωρίς σύστημα.

Διαδρομές της ταυτότητας: «Τοιγγάνικη» ταυτότητα ή σύνθετη ταυτότητα;

Από την εμφάνισή τους στην Ευρώπη, μέχρι πολύ πρόσφατα, οι Τοιγγάνοι αντιμετώπιζονταν από την πολιτική και τη διανοήση με δύο διαμετρικά αντίθετους τρόπους: η κυρίαρχη πολιτική (κρατική) προσέγγιση κινείτο μεταξύ διώξης (ή και αφανισμού), αφομοιωτικών πολιτικών, ρυθμισμένου ελέγχου και ανοχής των τοιγγάνικων ομάδων, ενώ οι διανοούμενοι (ιδιαίτερα υπό τον ιδεολογικό ορίζοντα του κινήματος του ρομαντισμού του 19^{ου} αιώνα) συχνά ανέπτυσσαν έναν «μυθοποιητικό» λόγο που πρόβαλλε τον εξωτισμό αυτών των ιδιότυπων «οικείων ξένων», αυτών των «διαφορετικών» γειτόνων, που ζουν *δίπλα μας, αλλά όχι μαζί μας*. Στάσεις, προτιμήσεις, πρακτικές και συμπεριφορές των Τοιγγάνων ερμηνεύονται κάτω από το πρίσμα μίας ενιαίας «τοιγγάνικης κουλτούρας»,

και μίας ισοπεδωτικής γενίκευσης αυτής της ετερότητας: «από τη φύση τους» οι Τσιγγάνοι είναι πλάνητες και νομάδες,¹¹ έχουν μαντικές ικανότητες, κλπ. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι όσον αφορά τις ιδιότητες που αποδίδονται στους Τσιγγάνους, το ισοζύγιο είναι συντριπτικό υπέρ των αρνητικών ιδιοτήτων, δηλαδή αυτών που οι μη-Τσιγγάνοι αποκρούουν για τον εαυτό τους.

Μία τρίτη προσέγγιση, προερχόμενη από τους κόλπους των κοινωνικών επιστημών, άρχισε να αρθρώνεται τη δεκαετία του '70, προτείνοντας μία νέα θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων πλειονότητας-μειονότητας που μελετά τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων σε ατιώδη συνάρτηση με τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις με τον πληθυσμό της πλειονότητας. Τα θεωρητικά εργαλεία εμπλουτίζονται και η έρευνα κατευθύνεται στην εξέταση των χαρακτηριστικών των Τσιγγάνων, είτε ως ανάπτυξη ενός είδους αντι-συμπεριφοράς προς τις νόρμες της πλειονότητας, είτε ως στρατηγική επιβίωσης (resilience) και αλληλεπίδρασης των τσιγγάνικων ομάδων με τις οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους που διέπουν την κοινωνία της πλειονότητας, ή, τέλος, ως ένα συνδυασμό των δύο προηγούμενων. Οι ακόμα πιο πρόσφατες προσεγγίσεις διέπονται από τον δικαιωματικό λόγο (ανθρώπινα δικαιώματα, δικαίωμα ένταξης και συμμετοχής στους κοινωνικούς θεσμούς, και δικαίωμα πρόσβασης στα κοινωνικά αγαθά), που υπογραμμίζει την αναγκαιότητα, αφενός, της συμμετοχής των ιδίων των Τσιγγάνων στη διαμόρφωση των πολιτικών που τους αφορούν και, αφετέρου, θεσμικών εγγυήσεων για τη λήψη και εφαρμογή θετικών μέτρων για την άρση του αποκλεισμού και των ανισοτήτων.

Η δυναμική της διαπραγμάτευσης της τσιγγάνικης ταυτότητας¹² και του τσιγγάνικου αυτοπροσδιορισμού στην Ελλάδα και τον ελληνικό δημόσιο λόγο, μοιάζει να διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό, από τον υπόλοιπο

¹¹ Για μία εμπειριστωμένη μελέτη της κινητικότητας, της εδαφικότητας και των τρόπων εγκατάστασης, εδραίωσης και μετακίνησης των τσιγγάνικων ομάδων, βλ. Ε. Καραθανάση, «*Το κατοικείν των Τσιγγάνων: ο βιο-χώρος και ο κοινωνιο-χώρος των Τσιγγάνων*» (εκδ. Gutenberg, Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα 2000).

¹² Βλ. σχετικά: Ε. Παπαταξιάρχης, «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», στο Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου (επιμ.) *Περί Κατασκευής* (Νήσος, Αθήνα 1996) σελ. 197 επ.

ευρωπαϊκό χώρο. Αυτή η διαφορά αποκτά σημασία, γιατί προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό το ιδεολογικό υπόβαθρο και τη θέση από την οποία οι τοιγγάνικες κοινότητες διεκδικούν τα δικαιώματά τους και διαμορφώνουν τις ανάλογες στρατηγικές/τακτικές τους. Στην περίπτωση μίας *de jure* μειονότητας, τα μέλη της τελευταίας υπόκεινται σε ειδικές θεσμικές ρυθμίσεις για ορισμένες από τις πτυχές των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών τους, ενώ στην περίπτωση μίας *de facto* μειονότητας το μειονοτικό όριο είναι υπαρκτό και ενεργό, αλλά τα μέλη της εν λόγω ομάδας δεν δικαιούνται, ή δεν επιθυμούν να παραπέμψουν στο μειονοτικό *status*.¹³

Ενώ οι περισσότερες ομάδες Τσιγγάνων στην Ευρώπη μοιάζουν να συντάσσονται με μία (ταυτόχρονα ετεροπροσδιοριστική και αυτοπροσδιοριστική) θέση που εγγράφει τις –όποιες– συλλογικές τους ιδιότητες μέσα στο κέλυφος της «μειονότητας» και, συνακόλουθα, χρησιμοποιεί ως πολιτικό εργαλείο διεκδικήσεων το διεθνές και εθνικό οπλοστάσιο της έννοιας της μειονότητας¹⁴ (σχεδόν όλοι οι διακυβερνητικοί και μη κυβερνητικοί οργανισμοί αναφέρονται στους Τσιγγάνους ως τη «μεγαλύτερη μειονότητα στην Ευρώπη»), πολλές από τις συλλογικότητες των Τσιγγάνων στην Ελλάδα δηλώνουν¹⁵ πως προτιμούν μία πλατφόρμα διεκδίκησης στη βάση της «ευάλωτης» ή «ευπαθούς» ομάδας.¹⁶ Η αναζήτηση της αναγνώρισης, της αποδοχής και της ισότητας, γίνεται στη βάση όχι της εθνοτικής διαφορετικότητας, αλλά της εθνοτικής «ομοιότητας με

¹³ Στη σύγχρονη αντίληψη που διέπει το δίκαιο των μειονοτήτων γίνεται αποδεκτή η λεγόμενη υποκειμενική προσέγγιση που σημαίνει ότι, *inter alia*, καθοριστικό στοιχείο για την ανάδειξη μίας ομάδας σε μειονοτική είναι η εκπεφρασμένη συλλογική της βούληση να υφίσταται ως τέτοια.

¹⁴ Για έναν προβληματισμό όσον αφορά το νομικό προσδιορισμό της έννοιας «μειονότητα», βλ. Λ-Α. Σισιλιάνος και Α. Μπρεδήμας (επιμ.), *Η προστασία των μειονοτήτων. Η Σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης* (Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1997). Επίσης, για μία πραγματιστική και κριτική επιστημονική θεώρηση του μειονοτικού φαινομένου, βλ. Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: Μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών* (Κριτική, Αθήνα 1997).

¹⁵ Βλ. δημοσιοποιημένη *Διακήρυξη Αυτοπροσδιορισμού* κατά το 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της ΠΟΣΕΡ, Θεσσαλονίκη 28/4/2001: «Οι Έλληνες Τσιγγάνοι δηλώνουμε κατηγορηματικά και προς πάσα κατεύθυνση ότι είμαστε ένα άρρηκτα συνδεδεμένο κομμάτι ελληνοισμού και οποιαδήποτε άλλου τύπου λογική και θεώρηση από οπουδήποτε κι αν εκφράζεται θα μας βρίσκει αντίθετους».

¹⁶ Για μία στρατευμένη -στη μία πλευρά- προσέγγιση αυτού του δίπολου : αποκλεισμός σε «πολιτισμική-μειονοτική» βάση *vs.* αποκλεισμός σε κοινωνικο-πολιτική βάση, βλ. Α. Βαξεβάνογλου, *Έλληνες Τσιγγάνοι: Περιθωριακοί και Οικογενειάρχες* (Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001).

ιδιαιτερότητες». Συγκρίνουν εαυτούς με άλλες πληθυσμιακές ομάδες με «πολλαπλή» ταυτότητα (πχ. Βλάχοι, Πόντιοι, Αρβανίτες), ενώ υπογραμμίζουν την ανταπόκρισή τους στις υποχρεώσεις τους απέναντι στην πολιτεία, όταν αυτή τους χρειάζεται (Τσιγγάνοι θύματα της Γερμανικής Κατοχής,¹⁷ εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων κλπ).

Πρόκειται για μία επιλογή που φαίνεται να προκύπτει είτε από μία ερμηνεία της περιθωριοποίησης της ομάδας μέσω κοινωνικο-οικονομικών, μάλλον, μηχανισμών, οι οποίοι εν πολλοίς αναπαράγουν την ιδιαιτερότητα,¹⁸ είτε από μία επιφύλαξη για τη χρησιμότητα μίας θεώρησης της ομάδας ως «μειονοτικής» (εξαιτίας του στιγματισμού και περαιτέρω αποκλεισμού που συνεπάγεται η χρήση του όρου για την ελληνική έννομη τάξη και διοικητική πρακτική), ώστε να δοθεί διέξοδος στα συσσωρευμένα προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού της.

Η υπερβολή με την οποία ενίοτε εκφράζεται αυτή η επιθυμία του ανήκειν στην Ελλάδα (όταν διατυπώνεται, για παράδειγμα, ισχυρισμός αρχαιοελληνικής καταγωγής των τσιγγάνικων ομάδων), προκύπτει από μία, ασυνείδητη ίσως, γνώση ότι η ιδιότητα του πολίτη σε αυτή τη χώρα βασίστηκε στην αρχή του αίματος (*jus sanguinis*) και της κοινής καταγωγής, και όχι σε μια «πολιτειακή» (civic) ελληνικότητα. Μία τέτοια μη πολιτειακή ελληνικότητα, σε συνδυασμό με το ιδεολόγημα της πολιτισμικής ανωτερότητας του Έλληνα σε σχέση με άλλες ταυτότητες, και της Ελλάδας - ως πηγής του ευρωπαϊκού πολιτισμού- σε σχέση με άλλες χώρες, κατέστησε προβληματική την ορατότητα της ετερότητας και/ή της μειονοτικής διαφοράς.

¹⁷ Οι Τσιγγάνοι μιλάνε περήφανα για την προτομή του Βασιλή Μήτρου, του «Καπετάν Γύφτου», που τοποθετήθηκε πριν από λίγα χρόνια στην Κύμη. Έξω από τα ελληνικά σύνορα, υπάρχει διαμάχη σχετικά με την αναγνώριση της εξόντωσης των Τσιγγάνων στο Ολοκαύτωμα λόγω φυλετικού μίσους, ή λόγω της επικινδυνότητάς τους και των παραβατικών ενεργειών τους. Όσο ανατριχιαστική κι αν είναι αυτή η «μέτρηση» του ποιος είναι περισσότερο θύμα από τον άλλον, πάντως αντανάκλα τη μικρή, ακόμα, δύναμη πίεσης που ασκούν οι Τσιγγάνοι στα κρατικά κέντρα αποφάσεων.

¹⁸ Είναι μία επιλογή που ταιριάζει με την τάση μίας «ταξικής» ανάλυσης των κοινωνικών ανισοτήτων, την οποία επιχειρεί να επαναφέρει στο πολιτικό discourse, έναντι των θεωρήσεων που χρησιμοποιούν κατηγορίες και εργαλεία του «μεταμαρξισμού» και το μεταμοντέρνο ιδεώδες της ενδυνάμωσης της διαφορετικής επιλογής. Βλ. σχετικά, Χ. Κάτοικας και Ε. Πολίτου, *Εκτός Τάξης το Διαφορετικό: Τσιγγάνοι, μειονοτικοί, παλιννοστούντες και αλλοδαποί στην ελληνική εκπαίδευση* (Gutenberg, Αθήνα 1999).

Από την πλευρά του κυρίαρχου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας, οι Τσιγγάνοι προσλαμβάνονται ως «προβληματικοί», θεωρώντας ότι η μη επιτυχημένη ένταξή τους στον κύριο όγκο του ελληνικού πληθυσμού, είναι αποτέλεσμα της κουλτούρας και του χαρακτήρα τους. Από τη στιγμή, δε, που ο Τσιγγάνος επιτυγχάνει την ένταξή του, παύει να είναι «ορατός» από το μη Τσιγγάνο. Πράγματι, ο μικρός αριθμός εκείνων των Τσιγγάνων που, με βάση ερευνητικούς δείκτες (πχ. σταθερή εργασία και εγκατάσταση, υπαγωγή σε συστήματα ασφαλιστικών εισφορών, κλπ), είναι κοινωνικά ενταγμένοι, δεν προσλαμβάνονται, πλέον, από το κράτος και από την κοινωνία ως «έτερου» (μέχρι τη στιγμή, βέβαια, που κάποια κεκαλυμμένη έκφραση της ετερότητας θα βγει στην επιφάνεια και θα ενοχλήσει).

Στην άλλη άκρη, ο Τσιγγάνος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του περισσότερο ως παραμελημένο, αδικημένο και, άρα, περιθωριοποιημένο μέλος της ελληνικής οικογένειας, παρά ως μέλος μίας «μειονότητας» που συμβιώνει με την ελληνική πλειονότητα. Έτσι ερμηνεύεται και η παρατηρηθείσα έκφραση «δυσφορίας», εκ μέρους των Ελλήνων Τσιγγάνων για την, κατ' αυτούς, μεγαλύτερη προσπάθεια που η πολιτεία καταβάλλει για την επίλυση των προβλημάτων των αλλοδαπών (συμπεριλαμβανομένων αυτών με τσιγγάνικη καταγωγή), ενώ συνεχίζει να παραμελεί τους «δικούς της» φτωχούς και περιθωριοποιημένους Τσιγγάνους. Ωστόσο, η νομοτελειακή ταύτιση της ετερότητας με το μη κυρίαρχο –δηλαδή με το αντίθετο της εξουσίας και, κατά τεκμήριο, το «αδικημένο» και το «αδύναμο», ενέχει τον κίνδυνο από κοινωνικο-πολιτικής πλευράς, να καταστήσει την ετερότητα ένα πεδίο εκμετάλλευσης πολιτικών συγκυριών (από τη μη-τσιγγάνικη κοινωνία) που πνίγει τη γνήσια φωνή της ομάδας, και άρθρωσης συντηρητικού λόγου (από το εσωτερικό της τσιγγάνικης κοινωνίας) που καθλώνει την ομάδα σε ανελεύθερες δομές και σχέσεις εξουσίας.

Σε κάθε περίπτωση, από τη σκοπιά της ΕΕΔΑ, δε χρειάζονται ούτε τεκμήρια «ελληνικότητας», αλλά ούτε και «τσιγγανότητας», για την

υπεράσπιση των δικαιωμάτων των Τσιγγάνων. Η «ετερότητα»¹⁹ των Τσιγγάνων έχει σημασία στο βαθμό που συνιστά αφ' εαυτής το μείζονα λόγο κοινωνικών αντιθέσεων και ανισορροπιών και στο βαθμό που η διαπραγμάτευση με την κυρίαρχη ομάδα εμπεριέχει εξουσιαστικά στοιχεία. Η ΕΕΔΑ δεν προσχωρεί, συλλήβδην, ούτε ακυρώνει την «εθνοτική» πλατφόρμα διεκδίκησης, έχοντας συνείδηση της δυναμικής και της πολυπλοκότητας της διαμόρφωσης των σύνθετων ταυτοτήτων στις σύγχρονες κοινωνίες. Έτσι η ΕΕΔΑ, προτείνει έναν «ορισμό» όχι της «τσιγγανότητας», αλλά των υποκειμένων που δικαιούνται να είναι αποδέκτες σειράς θετικών μέτρων εκ μέρους της πολιτείας και της κοινωνίας, ούτως ώστε να αρθούν οι υστερήσεις και ο αποκλεισμός τους από τον περιρρέοντα πληθυσμό και να διασφαλιστεί η πρόσβασή τους στους μηχανισμούς παραγωγής και διανομής των υλικών και συμβολικών αγαθών στο πλαίσιο του κράτους.

Η περίπτωση των μουσουλμάνων Τσιγγάνων της Θράκης

Κατά τη δεκαετία του '80, μέλη της συγκεκριμένης ομάδας υποκινήθηκαν να μεταναστεύσουν εκτός Θράκης, κυρίως στο νομό Αττικής (Γκάζι, Κολωνός, Βοτανικός, Κεραμικός, Λαύριο) ως εργάτες σε κλάδους υψηλού κινδύνου. Οι διεργασίες αυτοπροσδιορισμού της ταυτότητας των μουσουλμάνων Τσιγγάνων έχουν πιο σύνθετο χαρακτήρα απ' ό,τι άλλες ομάδες. Οι κάτοικοι των παλιών οικισμών αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι και συχνά υιοθετούν στοιχεία εθνικού χαρακτήρα. Ως «Γύφτου» ή «Γιούφτου» («Αθίγγανου» για την ελληνική πλευρά) αυτοπροσδιορίζονται μόνο οι πρώην πλανόβιες ομάδες που διατηρούν τη Ρομανί ως μητρική γλώσσα, αποποιούμενοι την υποτιμητική σημασία με την οποία χρησιμοποιείται στη Θράκη από τους τουρκογενείς μειονοτικούς η τουρκική λέξη «cingene» (τσιγγανέ). Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια αρκετά μέλη των πρώην μετακινούμενων ομάδων τείνουν να εγκαταλείψουν τα τσιγγανικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά και τη Ρομανί, σε μία προσπάθεια

¹⁹ Για έναν προβληματισμό σχετικά με τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες γίνεται «ενδιαφέρουσα» η ετερότητα, βλ. Δ. Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας : Όψεις της ελληνικής, βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας* (Κρυτική, Αθήνα 2002).

να ξεφύγουν από το στίγμα που συνοδεύει την «τοιγγάνικη ταυτότητα». Ένας εναλλακτικός τρόπος αυτοπροσδιορισμού των τοιγγάνικων ομάδων χρησιμοποιεί σα βάση το θρήσκευμα («μουσουλμάνου»), χωρίς αυτό να συνεπάγεται πάντα τήρηση του τυπικού και των κανόνων λατρείας.

Η ελληνική διοίκηση τονίζει, τα τελευταία χρόνια, το χωρισμό της μειονότητας της Θράκης σε τρεις συνιστώσες: αυτή των τουρκογενών, μία δεύτερη των Πομάκων, και τέλος, τη μικρότερη αριθμητικά ομάδα των Αθιγγάνων/Ρομά. Η ελληνικότητα της τοιγγάνικης συνιστώσας μάλλον υπερ-προβάλλεται, εγγραφόμενη σε μία γενικότερη προσπάθεια μη απορρόφησης των Πομάκων και των Τσιγγάνων από το τουρκογενές στοιχείο. Όμως η διαμόρφωση πολιτικών ενίσχυσης ολόκληρης της μειονότητας ή τμήματός της, όχι με βάση τις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες, αλλά με βάση μία ιδεολογική φόρτιση και «εργαλειακή» χρήση της ελληνικότητας (ή της τουρκικότητας, από την άλλη πλευρά), και αμφίβολης αποτελεσματικότητας μοιάζει να είναι, αλλά και ευνοεί τις πελατειακές σχέσεις και εξαρτήσεις από την πολιτική ηγεσία, ένθεν κακείθεν. Ο πραγματικός συνεκτικός κρίκος των μειονοτικών ομάδων είναι οι κοινές προσδοκίες για αναχαίτιση του αποκλεισμού και συμμετοχή στην κοινωνία όπου ανήκουν από ευνοϊκότερη θέση.²⁰

Στην άκρη της πόλης

Οι Τσιγγάνοι συνήθως εγκαθίστανται, και συχνά για πολλά χρόνια, σε ελεύθερες εκτάσεις ιδιοκτησίας του κράτους, δήμων και άλλων Ν.Π.Δ.Δ., και σπανιότερα σε ιδιωτική γη, με την ανοχή ή την αδιαφορία των ιδιοκτητών, ή λόγω αδυναμίας των τελευταίων να εκτελέσουν δικαστικά μέτρα. Όταν προκύπτει σχέδιο αξιοποίησης των κατειλημμένων εκτάσεων είτε για δημόσιο σκοπό είτε μετά από πιέσεις του τοπικού πληθυσμού, τότε κινητοποιούνται μηχανισμοί υποχρεωτικής απομάκρυνσης, είτε με βίαιη αποβολή (έκδοση πρωτοκόλλων διοικητικής αποβολής), είτε με την

²⁰ Βλ. Σ. Τρουμπέτα, *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους μουσουλμάνους της Θράκης* (Κριτική, Αθήνα 2001); Ε. Αβραμοπούλου και Λ. Καρακατσάνης, *Διαδρομές της ταυτότητας: Από τη Δυτική Θράκη στο Γκάζι* (Αθήνα 2001) στο www.kemo.gr.

καταστροφή των πρόχειρων κατασκευών (επιχειρήσεις «καθαρισμού»). Η πρόσβαση σε παροχές ύδρευσης, ηλεκτροδότησης, αποκομιδής απορριμμάτων, αποχετεύσεων κλπ είναι απολύτως επισφαλείς, και όταν ακόμα υπάρχουν. Πάνω σε αυτό το υπόβαθρο δομείται ο αποκλεισμός και δυναμιτίζεται η δυνατότητα ειρηνικής συνύπαρξης και συμμετοχής, τόσο στη μικροκλίμακα της γειτονιάς, όσο και στη μεγαλύτερη κλίμακα της ευρύτερης κοινωνίας και των θεσμών. Έτσι οι καταυλισμοί των Τσιγγάνων, ειδικότερα στο εποικιστικό μόρφωμα της Αττικής -αλλά και αλλού-, σε συνδυασμό με όλες τις στρεβλώσεις της διανομής του εισοδήματος, της γενικότερης ελλειμματικής κοινωνικής μέριμνας και του ανέφικτου κρατικού σχεδιασμού στη χώρα, μετατρέπονται εύκολα σε θερμοκήπια προβλημάτων και για τους εκεί διαβιούντες, και για τους περιοίκους.

Η τσιγγάνικη κοινωνία δεν είναι εξοικειωμένη με τον τρόπο λειτουργίας του βασικού συστήματος ελέγχου του χώρου της εδραίας κοινωνίας, που είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία (κατοχή, νομή, κυριότητα). Η «καταπάτηση» ιδιωτικών οικοπέδων ή δημοσίων εκτάσεων δεν έχει, κατ' αρχήν, πρόθεση εξουσιασμού: αυτό που ερμηνεύεται από το εμπράγματο δίκαιο ως παραβίαση της προστατευόμενης από το Σύνταγμα ιδιοκτησίας, είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ως «διακράτηση»,²¹ όπου δεν υπάρχει βούληση ή διάνοια κυρίου. Παράλληλα, η ανταγωνιστικότητα στο οικονομικό πεδίο εντείνει την αντίθεση των δύο συστημάτων διαχείρισης του χώρου: του μεν, που στηρίζεται στην «οιονεί νομή» και την ομάδα, και του δε, που στηρίζεται στην ιδιοκτησία και το άτομο-, πολλαπλασιάζοντας, έτσι, τα εμπόδια για τη χρήση γης από τις τσιγγάνικες ομάδες.

Σήμερα, κάθε σπιθαμή του αστικού χώρου είναι ένα εμπόρευμα, έχει μία αξία χρήσης και μία ανταλλακτική αξία που «χωράει» τους Τσιγγάνους λιγότερο από ποτέ. Η διαμονή τους σε ξένες ιδιοκτησίες αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα των διώξεων που υφίστανται, ενώ οι όποιες

²¹ Όρος που χρησιμοποιείται από τους Α. Γεωργιάδη-Μ. Σταθόπουλο, για να καταδείξει την πράξη που χαρακτηρίζεται από φυσικό εξουσιασμό, αλλά που δε διέπεται από τη θέληση να περιέλθει το πράγμα αυτό στην κυριότητα του κατόχου: βλ. *Αστικός Κώδικας*, Α. Γεωργιάδη-Μ. Σταθόπουλου, σελ. 219. Για την εδαφικότητα των τσιγγάνικων ομάδων σε σχέση με αυτή της περιρρέουσας κοινωνίας, βλ. Έ. Καραθανάση, ό.π. υποσ. 11, σελ. 243-281.

προσπάθειες εδραιποίησής τους δυναμιτίζονται από τις παλινδρομήσεις της βούλησης της πολιτείας και τις τοπικές αντιδράσεις. Εξαιτίας του λειτουργικού τους αναλφαβητισμού και της αρνητικής προκατάληψης των αρχών, πελαγώνουν ευκολότερα απ' ό,τι οι μη Τσιγγάνοι στους γραφειοκρατικούς λαβυρίνθους της πολεοδομίας και των Δήμων. Θύματα της μη εξοικείωσης με την αγορά ακινήτων, όπως περιγράφηκε παραπάνω, και όταν ακόμα επιχειρούν να αγοράσουν γη (με την ευρεία διάθεση των στεγαστικών δανείων, στο πλαίσιο του Ολοκληρωμένου Προγράμματος Δράσης, αρκετοί Τσιγγάνοι απέκτησαν ιδιόκτητα οικόπεδα), συχνά πρόκειται για οικόπεδα μη άρτια και οικοδομήσιμα, εκτός σχεδίου ή υπό ένταξη, στα οποία εγκαθιστούν πρόχειρες κατασκευές ή χτίζουν οπίτια, που κατεδαφίζονται από τα συνεργεία κατεδάφισης με χαρακτηριστικά μεγαλύτερη συχνότητα απ' ό,τι οι αυθαίρετες κατασκευές μη Τσιγγάνων. Αυτός ο υπερβάλλον ζήλος για την τήρηση μίας «νομιμότητας και τάξης» που είναι ακατανόητη από την πλευρά των Τσιγγάνων (η «τάξη» και η «αταξία» είναι ένα εύπλαστο πολιτιστικό μέγεθος) και η επιλεκτική εξάντληση της αυστηρότητας των αρχών, κάθε άλλο παρά συντείνει στην οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης με τις αρχές και τους θεσμούς.

Για αιώνες στόχος της επιθετικότητας κάθε εξουσίας, οι Τσιγγάνοι ανέπτυξαν αξιοσημειώτες *στρατηγικές επιβίωσης*,²² χρησιμοποιώντας τα όποια διάκενα των εκάστοτε οικονομικών λειτουργιών,²³ ενώ ο εντοπισμός και η αξιοποίηση των διάκενων αυτών επέβαλε –και συνεχίζει να επιβάλλει– κατά κανόνα την περιστασιακή μετακίνηση. Στη διαδικασία βαθμιαίας εδραιποίησης και εξαστικοποίησής τους, ερχόμενοι συχνά αντιμέτωποι με την εχθρότητα των τοπικών κοινωνιών και το στρεβλό τρόπο διαχείρισης των προβλημάτων από τους θεσμούς του κράτους, μοιραία υιοθετούν συμπεριφορές εσωστρέφειας και αντίστασης στις έξωθεν επιρροές, καθώς αυτές είναι απειλητικές για τη συνοχή της ομάδας, πράγμα που, στη συνέχεια, ανατροφοδοτεί την περιθωριοποίησή τους. Στοιχείο και θεμέλιο

²² Βλ. σχετικά με τους τρόπους κοινωνικής οργάνωσης των Ρομά Κ. Kozaitis, “Foreigners Among Foreigners: Social Organization Among the Roma of Athens” (1997) 26 *Urban Anthropology*, σελ. 165.

²³ Βλ. Α. Λεοντίδου, *Πόλεις της Σιωπής: Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά* (ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989).

της κοινωνικής οργάνωσής τους που επιβιώνει ακόμα είναι η *ευρεία πατριαρχική οικογένεια*, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις σχέσεις εξουσίας στον οικογενειακό κύκλο ζωής. Οι γυναίκες Τσιγγάνες, στο πλαίσιο της δικής τους κοινωνικής ομάδας καθίστανται θύματα πολλαπλών διακρίσεων σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι άνδρες και οι προσβολές των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων στο πλαίσιο των εξουσιαστικών σχέσεων στο εσωτερικό της ομάδας είναι ιδιαίτερα έντονες.²⁴ Τα δίκτυα αλληλοβοήθειας και αλληλεξάρτησης της τσιγγάνικης κοινότητας συνεχίζουν να είναι ισχυρά. Η επιλογή της αυτό-απασχόλησης και της, διαφόρων βαθμών, κινητικότητας, συνδέονται με το εξαιρετικά περιορισμένο φάσμα ευκαιριών που προσφέρονται στους Τσιγγάνους. Συνδέονται, ακόμη, με την προσπάθεια που καταβάλλουν να είναι λιγότερο εξαρτημένοι από εκείνους που τους απορρίπτουν, μέσω της αίσθησης ασφάλειας που δημιουργεί η απασχόληση με το αντικείμενο που γνωρίζει παραδοσιακά η οικογένεια. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί πως ανησυχητικά είναι τα στοιχεία σχετικά με τη διείσδυση των ναρκωτικών ουσιών σε ορισμένους τσιγγάνικους οικισμούς και καταυλισμούς, και οι παραβατικές συμπεριφορές που συνδέονται με τη διακίνηση και τη χρήση τους, περιπλέκουν ακόμα περισσότερο τις εσωτερικές ιεραρχίες και σχέσεις εκμετάλλευσης και δυσχεραίνουν περαιτέρω τη συνύπαρξη και καλή γειτονία με τους γείτονους.

Για τους γονείς, τα παιδιά είναι και εργατικά χέρια, ενώ μεγάλη είναι η οικονομική και συναισθηματική εξάρτηση από την οικογένεια και το ευρύτερο τσιγγάνικο περιβάλλον, στο βαθμό που ο λειτουργικός αναλφαβητισμός είναι σχεδόν ολοκληρωτικός, η επικοινωνία με το ευρύτερο περιβάλλον περιορισμένη, και η έλλειψη σύνδεσης με τους θεσμούς και τις λειτουργίες του κράτους πλήρης. Μία σύγκρουση με την πατρική οικογένεια, το «σόν», την κοινότητα, εν ονόματι κάποιων αλλότριων προτύπων, θα είχε ως αποτέλεσμα να χάσουν το μοναδικό τους *κεφάλαιο*

²⁴ Πράγμα που υπογραμμίζεται και στις παρατηρήσεις διεθνών οργάνων και επιτροπών, όπως η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών και η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, για την Ελλάδα, ζητώντας να λάβει η χώρα μέτρα για την εξάλειψή τους.

στήριξης, και να αντιμετωπίσουν άοπλοι και γυμνοί τα «παγωμένα νερά» της παγκοσμιοποίησης.

Πλαίσιο προστασίας; Διαπιστώσεις Διεθνών Οργάνων, καταδίκες της Ελλάδας από διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς.

Τα μείζονα διεθνή συμβατικά κείμενα που δεσμεύουν την Ελλάδα συνθέτουν ένα πλέγμα αρχών και κανόνων που μπορούν να αποτελέσουν πλαίσιο αναφοράς για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των Ρομά (κυρίως οι διατάξεις που προστατεύουν την οικογένεια, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, την αξιοπρέπεια, και την μη υπαγωγή σε διακρίσεις): Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, Σύμβαση για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά της Γυναίκας, Σύμβαση για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων, ΕΣΔΑ, Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Στο εγχώριο πλαίσιο προστασίας, τα εδάφια του άρθρου 21 Σ αποτελούν το κύριο νομικό έρεισμα μέτρων υπέρ της στεγαστικής αποκατάστασης των Ρομά,²⁵ ενώ άλλες κοινωνικές πολιτικές μπορούν να βρουν το έρεισμά τους στο ίδιο άρθρο και/ή στα άρθρα 4, 5, 7, και 16 Σ. Η ψήφιση του Ν. 3304/2005 για την «εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» συμπληρώνει το πλέγμα έννομης προστασίας.

Το κανονιστικό πλαίσιο που διαμορφώνεται από τα διεθνή συμβατικά κείμενα ενισχύεται από τη δράση αρκετών διεθνών οργανισμών, και από ένα σύστημα οργάνων και μηχανισμών ελέγχου εφαρμογής τους με αυξημένες δικαιοδοτικές αρμοδιότητες. Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα έχει σημειώσει αρνητικό ρεκόρ, συγκεντρώνοντας έξι καταδίκες για παραβιάσεις

²⁵ Σύμφωνα με το οποίο «η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που τη στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του κράτους». Επιπρόσθετα νομικά ερείσματα αποτελούν οι διατάξεις του αναθεωρημένου ΚΔΚ (Ν. 3463/2006), και προγενέστερα το άρθρο 19 του Ν.2946/2001.

δικαιωμάτων Ρομά: τέσσερις από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων,²⁶ μία από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων²⁷ και μια από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων²⁸ του ΟΗΕ. Σημειώνεται ακόμη πως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων έχει κάνει δεκτή τη συλλογική προσφυγή του Διεθνούς Κέντρου για την Νομική Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (INTERIGHTS)²⁹ για ζητήματα αναγκαστικών εξώσεων Ρομά χωρίς την εξασφάλιση εναλλακτικών στεγαστικών λύσεων και απουσία μέσωσ ουσιαστικής προστασίας, στην οποία υπογραμμίζεται και η αποτυχία, εκ μέρους της Ελλάδας, να ενεργήσει προς την κατεύθυνση που υποδεικνύει η προηγούμενη καταδίκη για τη συλλογική καταγγελία του Ευρωπαϊκού Κέντρου για τα Δικαιώματα των Τσιγγάνων (βλ. υποσημ. 25). Επιπλέον, οι καταληκτικές παρατηρήσεις της Επιτροπής για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά της Γυναίκας³⁰ για την έκτη περιοδική έκθεση της Ελλάδας στην Επιτροπή, κάνουν λόγο για ένα σύστημα πολλαπλής

²⁶ *Bekos and Koutropoulos v. Greece*, Judgment of 13 December 2005 (παραβίαση του άρθρου 3 για κακομεταχείριση από την αστυνομία και απουσία αποτελεσματικής έρευνας, καθώς και παραβίαση του άρθρου 14 λόγω μη διερεύνησης ρατσιστικού κινήτρου); *Karagiannopoulos v. Greece*, Judgment of 21 June 2007 (παραβίαση του άρθρου 2 για τραυματισμό με μόνιμη αναπηρία από την αστυνομία και απουσία αποτελεσματικής έρευνας); *Petropoulou-Tsakiris v. Greece*, Judgment of 6 December 2007 (παραβίαση του άρθρου 3 για μη αποτελεσματική έρευνα κακομεταχείρισης από την αστυνομία, καθώς και παραβίαση του άρθρου 14 για μη διερεύνηση ρατσιστικού κινήτρου και ρατσιστική συμπεριφορά); *Sampanis and Others v. Greece*, Judgment of 5 June 2008 (παραβίαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για το δικαίωμα στην εκπαίδευση, καθώς και παραβίαση του άρθρου 13 περί απουσίας δυνατότητας πραγματικής προσφυγής). Πρόκειται για την διαβόητη υπόθεση διαχωρισμού παιδιών Ρομά σε σχολείο του Ασπροπύργου.

²⁷ *Complaint No. 15/2003 by the European Roma Rights against Greece*, Decision on the Merits of 8 December 2004 (τρεις παραβιάσεις του άρθρου 16 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη: ανεπάρκεια μόνιμων κατοικιών, έλλειψη διευκολύνσεων για προσωρινή στάθμευση, και αναγκαστική έξωση).

²⁸ *Communication 1486/2006 by Andreas Kalamiotis against Greece*, Views of the Human Rights Committee of 24 July 2008 (παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 3 -δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο μέσο και αποζημίωση- σε συνδυασμό με το άρθρο 7 -απαγόρευση βασανιστηρίων- του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα). Η υπόθεση αφορούσε την απουσία αποτελεσματικής διερεύνησης της, καταγγελλόμενης από το θύμα, άσκησης βίας από αστυνομικούς, και η Επιτροπή έκρινε πως, πέρα, από την ικανοποιητική αποκατάσταση του θύματος, η χώρα οφείλει να λάβει μέτρα αποφυγής παρόμοιων παραβιάσεων στο μέλλον.

²⁹ *Complaint No. 49/2008 by the International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) v. Greece*, Decision on Admissibility of 23 September 2008.

³⁰ Committee on the Elimination of Discrimination against Women, *Concluding Comments: Greece*, CEDAW/C/GRC/CO/6 (02.02.2007).

διάκρισης (multiple discrimination) στο πεδίο της πρόσβασης στην εκπαίδευση, την περίθαλψη και την απασχόληση των γυναικών Ρομά, και καλεί την Ελλάδα να λάβει θετικά μέτρα για την αντιμετώπιση του. Η Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων³¹ στις συστάσεις της μετά από την εξέταση της 4^{ης} περιοδικής έκθεσης της χώρας, κάνει λόγο για κακομεταχείριση από αστυνομικούς κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων αναγκαστικών εξώσεων, και καλεί την Ελλάδα να λάβει μέτρα για την παύση αυτών των φαινομένων και την τιμωρία των υπευθύνων. Η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων³² προτείνει τη λήψη θετικών μέτρων και πολιτικών και, ειδικότερα, για την πρόσβαση των μειονεκτούντων πληθυσμών (συμπεριλαμβανομένων και των Ρομά) σε εξειδικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης. Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού,³³ στις δικές της καταληκτικές παρατηρήσεις, εκφράζει την ανησυχία της για την πολύ φτωχή υγεία και εκπαίδευση των παιδιών Ρομά, συνιστά στενότερη συνεργασία με εξειδικευμένες σε θέματα δικαιωμάτων των παιδιών ΜΚΟ, την ενίσχυση της κατανόησης της ίδιας της Σύμβασης από τα παιδιά Ρομά, τη διευκόλυνση της ρύθμισης αστικοδημοτικών εκκρεμοτήτων των παιδιών Ρομά, την καλύτερη λειτουργία του συστήματος επιδομάτων στις οικογένειες με παιδιά σχολικής ηλικίας, και γενικότερα, την ανάγκη λήψης θετικών μέτρων για όλες τις πτυχές του αποκλεισμού των παιδιών Ρομά, με έμφαση στα παιδιά του δρόμου (street children) και βελτίωσης του συστήματος κοινωνικών παροχών και πολιτικών με τη συμμετοχή των ίδιων των Τοιγγάνων στη διαμόρφωσή τους. Η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα³⁴ εκφράζει έντονη ανησυχία για τις συνεχιζόμενες διακρίσεις εις βάρος Ρομά σε επίπεδο κοινωνικών δικαιωμάτων, παρά τα ληφθέντα μέτρα (στο πλαίσιο του ΟΠΔ), όπως επίσης και για τις εξώσεις και όλα τα σχετικά με τη στεγαστική

³¹ Committee against Torture, *Conclusions and Recommendations: Greece*, CAT/C/CR/33/2 (10.12. 2004).

³² Committee on the Elimination of Racial Discrimination, *Concluding Observations: Greece*, CERD/C/304/Add.119 (27 April 2001).

³³ Committee on the Rights of the Child, *Concluding Observations: Greece*, CRC/C/15/Add.170 (2 April 2002).

³⁴ Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *Concluding Observations: Greece*, E/C.12/1/Add.97 (7 June 2004).

κατάσταση προβλήματα, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και υγείας, την κακομεταχείριση από την αστυνομία σε καθεστώς ουσιαστικής ατιμωρησίας, κλπ. Και αυτή η Επιτροπή συνιστά ακριβέστερη αποτύπωση των πραγματικών αναγκών, συμμετοχή των Τοιγγάνων στη διαμόρφωση των προγραμμάτων και αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των ληφθέντων μέτρων. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων³⁵ από την πλευρά της, εκφράζει έντονη ανησυχία για τα περιστατικά χρήσης αδικαιολόγητης βίας σε Τοιγγάνους από την αστυνομία (η συχνότητα των οποίων καθιστά το φαινόμενο συστημικό), τη μη επαρκή διερεύνηση αυτών των περιστατικών και την επείκεια των δικαστών στις λίγες περιπτώσεις που έχουν φτάσει στη δικαιοσύνη, με αποτέλεσμα ένα καθεστώς ουσιαστικής ατιμωρησίας. Προτείνει, και αυτή, τη λήψη θετικών μέτρων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, στην τρίτη έκθεσή³⁶ της για την Ελλάδα, αναφέρεται στα προβλήματα ένταξης των παιδιών Ρομά στην εκπαιδευτική διαδικασία και συνιστά, γενικότερα, ενίσχυση των προσπάθειών για την κατάργηση των άμεσων και έμμεσων διακρίσεων. Το 2001, στην εκτενή έκθεσή³⁷ που συνέταξε αντιπροσωπεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία επισκέφτηκε την Ελλάδα με την ειδική αποστολή να εξετάσει την κατάσταση των Ρομά, υπογραμμίζονται τα προβλήματα σχετικά με τη στέγαση, τις συνθήκες διαβίωσης και την εκπαίδευση, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στο ζήτημα των πολλαπλών διακρίσεων που υφίστανται οι γυναίκες Ρομά. Ο πρώην Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα Alvaro Gil Robles, στην έκθεσή του προς την Επιτροπή Υπουργών και την Κοινοβουλευτική Συνέλευση «για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Ρομά, Σίντι και Ταξιδιωτών στην Ευρώπη»³⁸ του 2006, στην οποία διατυπώνει συστάσεις σχετικά με όλα τα πεδία, αναφέρεται ειδικά στο πρόβλημα που παρατήρησε στην Ελλάδα είτε της μη απορρόφησης κονδυλίων για τη βελτίωση των συνθηκών

³⁵ Human Rights Committee, *Concluding Observations: Greece*, CCPR/CO/83/GRC (25 April 2005).

³⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, *Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα*, CRI (2004) 24 (8 Ιουνίου 2004).

³⁷ Directorate General III-Social Cohesion, *Report on the Field Visit of a Delegation of the CoE in Greece on Roma Issues* (June 2001).

³⁸ CommDH(2006)1, 15 February 2006.

διαβίωσης σε καταυλισμούς Τσιγγάνων λόγω της απροθυμίας των Δήμων, είτε της κακής διαχείρισης των κονδυλίων και της διάθεσής τους με αδιαφανείς διαδικασίες και προς άλλες κατευθύνσεις από τις προβλεπόμενες. Ο νυν Επίτροπος Thomas Hammarberg και/ή μέλη του γραφείου του έχουν επισκεφθεί επανειλημμένα καταυλισμούς σε διάφορα σημεία της χώρας, παρατηρώντας τις ίδιες αγκυλώσεις, και διατυπώνοντας συστάσεις στο ίδιο πνεύμα με τις προαναφερθείσες και για τα ίδια ζητήματα. Τον Οκτώβριο του 2007, ο Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης και ο Ειδικός Εισηγητής του ΟΗΕ για το Δικαίωμα σε Αξιοπρεπή Στέγαση, M. Kothari, έκαναν κοινή δήλωση³⁹ προς τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις καλώντας τις να λάβουν θετικά μέτρα για το δικαίωμα στέγασης των Τσιγγάνων στην Ευρώπη. Ανακεφαλαιώνοντας, όλοι, ανεξαιρέτως, οι θεσμοί/οργανισμοί υπογραμμίζουν την ανάγκη λήψης θετικών μέτρων για τη μη υπαγωγή σε διακρίσεις, την ανεπάρκεια των απαντήσεων εκ μέρους της κυβέρνησης που δεν καταρρίπτουν με πειστικό τρόπο τους ισχυρισμούς των Ρομά, και την αναγκαιότητα διενέργειας αξιόπιστης και ολοκληρωμένης διερεύνησης των καταγγελιών κακομεταχείρισης και πιθανών ρατσιστικών κινήτρων από την αστυνομία.

Σε επίπεδο θεσμών και πρωτοβουλιών της ΕΕ, και από την πλευρά της κοινωνίας των πολιτών σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έχουν δρομολογηθεί πολλές πρωτοβουλίες για θέματα Ρομά. Αυτό κρίνεται αναγκαίο, αφού οι μελέτες δείχνουν πως λίγες είναι οι χώρες που επιτυγχάνουν επαρκή απορρόφηση των διαθέσιμων κοινοτικών πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία. Σημειώνεται πως η Ελλάδα απορρόφησε μέσα στην πενταετία 2000-2005 μόνο 28,7 εκατ. ευρώ (από το EQUAL, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο/ESF, και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης/ERDF). Είναι μάλλον απογοητευτική η σύγκριση με το χρηματοδοτούμενο αποκλειστικά από εθνικούς πόρους Πρόγραμμα Στεγαστικής Δανειοδότησης Ελλήνων Τσιγγάνων (9.000 δάνεια ύψους 60 χιλ. ευρώ το καθένα).

³⁹ Joint Statement by Council of Europe Commissioner for Human Rights Thomas Hammarberg and UN Special Rapporteur on the Rights to Adequate Housing Miloon Kothari, CommDH/Speech (2007)16 (24 October 2007).

Τον Μάιο του 2004, το EU Network of Independent Experts in Fundamental Rights, στην Έκθεσή του για την κατάσταση των Θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρώπη, καλούσε την Ένωση να αναπτύξει μία Οδηγία που θα έχει ως σκοπό την ένταξη των Ρομά. Ειδικότερα για θέματα εκπαίδευσης, τον Απρίλιο του 2006 το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας (ο προκάτοχος του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ) δημοσιοποίησε εμπεριστατωμένη Έκθεση⁴⁰ για την πρόσβαση των Ρομά στην εκπαίδευση στις χώρες της ΕΕ, τα ευρήματα της οποίας ήταν απογοητευτικά. Από το σύνολο των ερευνών του EUMC αναδεικνύεται ότι οι Ρομά είναι η πιο ευάλωτη ομάδα σε ρατσιστικές εκδηλώσεις και συμπεριφορές σε όλη την Ένωση.

Το Μάρτιο του 2008 σχηματίστηκε η European Roma Policy Coalition, στο πλαίσιο της οποίας οκτώ μείζονες ευρωπαϊκές ΜΚΟ συνεργάζονται για τη δημιουργία ενός ενιαίου *Ευρωπαϊκού Πλαισίου Στρατηγικής για την Ένταξη των Ρομά*. Αφετηρία για αυτή την κοινή δράση αποτέλεσε το σημαντικό Ψήφισμα που ενέκρινε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (στις 31.1.2008) για μια *Ευρωπαϊκή Στρατηγική για τους Ρομά*. Σε αυτό, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καλεί την Επιτροπή να υποβάλει στο Συμβούλιο έκθεση για την πρόοδο στη διαμόρφωση της στρατηγικής πριν από το τέλος του 2008, παροτρύνει τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων να περιλάβει την «τοιγγανοφοβία» στα θέματα απόλυτης προτεραιότητας του προγράμματος εργασίας του, και προκρίνει μία προσέγγιση του θέματος «από κάτω προς τα πάνω» και μέσω συνέργειας με τους ίδιους τους Ρομά. Λίγο νωρίτερα (στις 14.12.2007), το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είχε καλέσει «τα κράτη-μέλη και την Ένωση να χρησιμοποιήσουν όλα τα μέσα για να βελτιώσουν το βαθμό ένταξης (των Ρομά), και την Επιτροπή να εξετάσει τις υφιστάμενες πολιτικές και να υποβάλει έκθεση προόδου πριν το τέλος του Ιουνίου 2008». Τον Ιανουάριο του 2008, με ισπανική πρωτοβουλία, δημιουργήθηκε στη Σεβίλλη της Ισπανίας ένα *Διακυβερνητικό Ευρωπαϊκό Δίκτυο* δώδεκα χωρών-μελών (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας), με σκοπό

⁴⁰ European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, *Roma and Travellers in Public Education: An Overview of the Situation in the EU member States* (May 2006).

την καλύτερη διάθεση των κονδυλίων των ευρωπαϊκών Διαρθρωτικών Ταμείων (τα οποία αποτελούν την κύρια πηγή χρηματοδότησης προγραμμάτων κοινωνικής συνοχής). Η 3^η Συνάντηση της διοικητικής επιτροπής του Δικτύου αυτού διεξήχθη στη Λέσβο στις 2 και 3 Οκτωβρίου 2008. Τέλος, στις 16 Σεπτεμβρίου του 2008, έγινε στις Βρυξέλλες με πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η πρώτη σύνοδος κορυφής σε επίπεδο ΕΕ με αντικείμενο τη βελτίωση της κατάστασης των κοινοτήτων Ρομ σε όλη την Ένωση.⁴¹ Στη σύνοδο μετείχαν υπουργοί κρατών μελών της ΕΕ και υποψηφίων χωρών, αλλά και εκπρόσωποι του Open Society Institute, της Παγκόσμιας Τράπεζας, ενώσεις Ρομά και δύο μέλη καταγωγής Ρομ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (από την Ουγγαρία). Στο έγγραφο εργασίας της συνάντησης αναφέρονται τα μέσα και οι πολιτικές που είναι διαθέσιμα σε επίπεδο ΕΕ για την προώθηση της ένταξης των Ρομ και διαπιστώνονται μεγάλες διαφορές ως προς την υλοποίησή τους στα κράτη μέλη. Το έγγραφο αναφέρεται στα *ιατρο-κοινωνικά κέντρα* που λειτουργούν στην Ελλάδα (και που χρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο με 100.000 ευρώ τον χρόνο) ως *καλή πρακτική*. Σημειώνεται ότι στη Σύνοδο μετείχε και ο Έλληνας ΣτΠ.

Όσον αφορά τις δράσεις από πλευράς Εθνικών Θεσμών Προστασίας και Προώθησης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, αξ σημειωθεί πως η ΕΕΔΑ (και ο ΣτΠ, ως Φορέας Προώθησης της Αρχής της Ίσης Μεταχείρισης) δεν είναι, φυσικά, οι μόνοι φορείς που συντάσσονται, μέσα στο πλαίσιο των θεσμικών τους αρμοδιοτήτων, στην προσπάθεια άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων στην Ευρώπη. Ενδεικτικά αναφέρουμε την πρόσφατη έκθεση της ομόλογης Γαλλικής Εθνικής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και την καταγραφή θεμάτων Ρομά από τους Συνηγόρους της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.⁴²

⁴¹ [IP/08/1072](#), [MEMO/08/462](#). Commission Staff Working Document: Community Instruments and Policies for Roma Inclusion, COM(2008)420, Brussels, SEC(2008)XXX.

⁴² Βλ. «Etude et propositions sur la situation des Roms et des Gens du Voyage en France», 7/2/2008, www.cncdh.fr, «The Portuguese Ombudsman Roma related activities 04-07», www.provedor-jus.pt, «Issues Concerning Roma population at the Ombudsman of Spain», www.defensordelpueblo.es

Το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων (ΟΠΔ): απόπειρα απολογισμού.

Με αίτημα της ΕΕΔΑ προς τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Εσωτερικών, εστάλη στην Επιτροπή το πιο πρόσφατο (Σεπτ. 2008) απολογιστικό σημείωμα για το ΟΠΔ (που υιοθετήθηκε το 2001 και άρχισε να υλοποιείται το 2002, διαδεχόμενο το Εθνικό Πλαίσιο Πολιτικής και Μέτρων για τους Έλληνες Τσιγγάνους του 1996) και το Πρόγραμμα Στεγαστικής Δανειοδότησης. Πληροφορίες σχετικά με τις εκπαιδευτικές δράσεις στο σχολείο και άλλα εκπαιδευτικά και επιμορφωτικά προγράμματα που αφορούν Τσιγγάνους περιέχονται και στην έκθεση πεπραγμένων του Υπουργείου Παιδείας προς την ΕΕΔΑ για το έτος 2007.⁴³

Το ΟΠΔ εντάσσεται στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την κοινωνική ενσωμάτωση των ευπαθών ομάδων του πληθυσμού, ενώ ο Υφυπουργός Εσωτερικών φέρει την ευθύνη της παρακολούθησης και του συντονισμού του προγράμματος στο πλαίσιο Δι-Υπουργικής Επιτροπής με συμμετοχή όλων των συναρμόδιων Υπουργείων που έχουν εντάξει δράσεις στο πρόγραμμα. Έχει δύο άξονες προτεραιότητας: τις *υποδομές* (με τις οποίες επιχειρείται η στεγαστική αποκατάσταση των Τσιγγάνων), και τις *υπηρεσίες*, στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας, της απασχόλησης, του πολιτισμού και του αθλητισμού.

Το Πρόγραμμα στεγαστικής δανειοδότησης αφορά τη χορήγηση 9.000 στεγαστικών δανείων, ύψους 60.000 ευρώ το καθένα (τα οποία, σε περίπτωση που γίνουν απαιτητά, καλύπτονται από εθνικούς πόρους), με επιδοτούμενο επιτόκιο και την εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου. Προβλέπονται ακόμα άλλα έργα υποδομών (π.χ. έργα ύδρευσης, αποχέτευσης, κλπ) που υλοποιούν οι ΟΤΑ με κρατική χρηματοδότηση. Σύμφωνα με το προαναφερθέν απολογιστικό σημείωμα, το πρόγραμμα αναθεωρείται διαρκώς, και η τελευταία του αναπροσαρμογή (ΚΥΑ 33165/23-06-06) προβλέπει «υιοθέτηση κοινωνικών κριτηρίων αξιολόγησης» (μοριοδότηση), συγκρότηση επιτροπών αξιολόγησης σε τοπικό επίπεδο με

⁴³ ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2007*, σελ. 361 επ.

συμμετοχή εκπροσώπων των Τοιγγάνων και κοινωνικών λειτουργών, ενίσχυση δράσεων των ΟΤΑ, απλοποίηση της διαδικασίας υποβολής αιτήσεων και αυστηρό έλεγχο παρακολούθησης της διαδικασίας χορήγησης και εκταμίευσης των δανείων, ενώ το 2005 επικαιροποιήθηκε η υπάρχουσα βάση δεδομένων με την προσθήκη νέων εργαλείων για την αποτελεσματικότερη διαχείριση των δανείων και για τη διασταύρωση των στοιχείων των αιτήσεων των υποψηφίων. Με δεδομένο ότι πάνω από το 80% του συνολικού ποσού έχει ήδη εκταμιευθεί, ακόμα και αν οι αναπροσαρμογές αυτές τηρηθούν στο ακέραιο, έρχονται μάλλον αργά. Με αυτοκριτική διάθεση, το απολογιστικό σημείωμα παρατηρεί πως «η χρηματοδότηση αποκλειστικά με εθνικούς πόρους ενδέχεται να δημιουργεί αισθήματα επανάπαυσης απέναντι στην προσπάθεια κρατικής αρωγής», και σημειώνει την ανάγκη ώριμης διαβούλευσης των εκπροσώπων των Τοιγγάνων με την πολιτεία.

Μία άλλη πτυχή του άξονα των υποδομών, είναι η *«Κατασκευή ολοκληρωμένων οικισμών ή/και αγορά οικοπεδικών εκτάσεων για την οργανωμένη οικιστική δόμηση που πραγματοποιούν οι Δήμοι της Χώρας, με παραχώρηση (από το Κράτος) δημόσιων, δημοτικών ή κοινοτικών εκτάσεων γης σε Έλληνες Τοιγγάνους που έχουν ενταχθεί στο πρόγραμμα δανειοδότησης»*. Η εν λόγω παρέμβαση εμπίπτει στις αρμοδιότητες των Δήμων & Κοινοτήτων. Προβλέπεται *«δυνατότητα αγοράς οικοπεδικών εκτάσεων από τους ΟΤΑ με τη χρηματοδοτική στήριξη του Υπ. Εσωτερικών για τη μετεγκατάσταση ή την αναβάθμιση της οικιστικής κατάστασης στις περιοχές που αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα»* (αυτό έχει γίνει –με κόστος 5,76 εκατ. ευρώ- σε 18 ΟΤΑ), *«κατασκευή βασικών υποδομών (ύδρευσης, αποχέτευσης, ηλεκτροφωτισμού, οδικών δικτύων), και κατασκευή παιδικών χαρών σε νέους οικισμούς»*. Επίσης προβλέπεται η *«δημιουργία μόνιμων οικισμών»*. Από τους αριθμούς που αναφέρονται στο σημείωμα (κατασκευάστηκαν περίπου 230 κατοικίες συνολικά), τα αποτελέσματα αυτής της πτυχής των στεγαστικών δράσεων δείχνουν να είναι μάλλον πενιχρά.

Τρίτη στεγαστική δράση είναι η *«βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σε υφιστάμενους οικισμούς μέχρι την επίτευξη βιώσιμης λύσης μόνιμης στεγαστικής αποκατάστασης»*, δηλαδή: μετεγκατάσταση προσωρινών οικισμών, δημιουργία προσωρινών οικισμών (557 λυόμενα μέχρι τώρα), κατασκευή βασικών υποδομών σε υφιστάμενους οικισμούς, κατασκευή υποδομών υγείας (30 ιατροκοινωνικά κέντρα και 3 κινητές ιατροκοινωνικές μονάδες). Τέλος, προβλέπεται *«κατασκευή υποδομών πολιτισμού και εκπαίδευσης»*. Και αυτό το κομμάτι του προγράμματος φαίνεται να έχει πενιχρά αποτελέσματα, εκτός από την ικανοποιητική λειτουργία των ιατροκοινωνικών κέντρων, που, κατά γενική ομολογία, αποτελούν καλή πρακτική. Για να υπάρξει χρηματοδότηση πρέπει οι ΟΤΑ να καταθέσουν προτάσεις που αξιολογούνται από Επιτροπή στην οποία συμμετέχουν εκπρόσωποι της Κεντρικής Διοίκησης, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των Τοιγγάνων. Μέχρι σήμερα έχουν εγκριθεί, σε 92 Δήμους της χώρας έργα στεγαστικών υποδομών προϋπολογισμού 80,54 εκατ. ευρώ, και έχει πληρωθεί ποσό 42,20 εκατ. ευρώ.

Στον άξονα των υπηρεσιών, προβλέπονται δράσεις εκπαίδευσης (από το Υπ. Παιδείας και Θρησκευμάτων) με στόχο την ένταξη των Τοιγγανοπαίδων στο εκπαιδευτικό σύστημα: διευκόλυνση της εγγραφής, κάρτα μετακινούμενου μαθητή, οικονομική ενίσχυση μαθητών, προγράμματα προκατάρτισης και ενισχυτικής διδασκαλίας, δίκτυο διαμεσολαβητών, σχολεία παρέμβασης και σχολεία παρακολούθησης, επιμόρφωση εκπαιδευτικών και υπηρεσιακών παραγόντων, ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, διαμόρφωση και έκδοση ειδικού διδακτικού υλικού για μαθητές και δασκάλους. Το ειδικό πρόγραμμα «Ένταξη Τοιγγανοπαίδων στο Σχολείο» (που ολοκληρώθηκε –και έχει επαναπροκηρυχθεί– τα τελευταία τρία χρόνια υλοποιείτο από το Παν. Θεσσαλίας, και είχε προϋπολογισμό 5.307.351 ευρώ), περιλαμβάνει 170 «σχολεία παρέμβασης» (ενισχυτική παρέμβαση, δημιουργική απασχόληση, επιμόρφωση εκπαιδευτικών και υπηρεσιακών παραγόντων και 170 «σχολεία παρακολούθησης». Πληροφορούμαστε πως το σχολικό έτος 2006-2007 ενεγράφησαν 8.065 μαθητές στα σχολεία παρέμβασης, αλλά λείπει η

πληροφορία σχετικά με το πόσοι από αυτούς τους μαθητές αποφοίτησαν. Υλοποιούνται, ακόμα, δράσεις στον τομέα της εκπαίδευσης και επιμόρφωσης ενηλίκων, και της δια βίου μάθησης που απευθύνονται σε Τοιγγάνους πολίτες.

Στον τομέα της Υγείας (Υπ. Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης) προβλέπονται προγράμματα προληπτικής ιατρικής και εμβολιασμών μέσω κινητών ιατρο-κοινωνικών μονάδων που επισκέπτονται τους καταυλισμούς, και ιατρο-κοινωνικά κέντρα που απευθύνονται σε τοιγγάνους που διαβιούν σε οργανωμένους οικισμούς. Στον τομέα της απασχόλησης (Υπ. Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας), το απολογιστικό σημείωμα αναφέρει πως «υλοποιούνται προγράμματα ολοκληρωμένων παρεμβάσεων για κοινωνικά ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού», και πως «έργα υλοποιούνται επίσης και στο πλαίσιο της Κ.Π. Equal». Τέλος, όσον αφορά τον πολιτισμό και τον αθλητισμό (Υπ. Πολιτισμού), αναφέρεται πως λειτουργεί το Διαπολιτισμικό Εργαστήριο Ιλίου, «Μουσειοσκευή» με θέμα τον πολιτισμό των Τοιγγάνων, ξεναγήσεις Τοιγγάνων μαθητών σε μουσεία και παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων, 26 «σπίτια πολιτισμού» σε 13 δήμους και συμμετοχή σε προγράμματα μαζικού αθλητισμού. Γίνεται αναφορά στη λειτουργία του Διαδημοτικού Δικτύου ΡΟΜ, στο οποίο μετέχουν Δήμοι όπου διαβιούν Τοιγγάνοι και εκπρόσωποι Τοιγγάνων, και το οποίο συνεργάζεται (με επιτυχία, όπως εκτιμάται από πολλές πλευρές) με την κεντρική διοίκηση, τοπικούς φορείς, ΜΚΟ, κλπ. Το απολογιστικό σημείωμα ολοκληρώνεται με τη δήλωση πως το πρόγραμμα θα αξιολογηθεί, τα στοιχεία θα επικαιροποιηθούν, και θα εκπονηθεί ένα πολυετές σχέδιο δράσης για την Δ' Προγραμματική Περίοδο.

Όπως, εύστοχα, διαπιστώνει ο ΣτΠ, αλλά και άλλοι φορείς, στη χώρα μας *ουσιαστικά δεν υφίσταται* (με εξαίρεση διάσπαρτες και απηρχαιωμένες στην αρχική τους σύλληψη ρυθμίσεις, πχ. η Υγειονομική Διάταξη Υ.Α. υπ. αριθμ. Αριθ. Γ.Π/23641, ΦΕΚ Β' 973/15.07.2003 για την αντιμετώπιση της ανέλεγκτης εγκατάστασης πλανοδίων) *ολοκληρωμένο θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο που να διασφαλίζει αποτελεσματικά την συμμετοχή των Τοιγγάνων στην κοινωνική ζωή*. Το ΟΠΔ, δηλαδή, εκ προοιμίου στερείται

στιβαρών νομικών εγγυήσεων, ικανών να εξουδετερώσουν τους παράγοντες που το υπονομεύουν, είτε αυτοί είναι ασυνείδητοι πολίτες, είτε ανεπαρκείς διοικητικές δομές, είτε δημόσιοι λειτουργοί και όργανα του κράτους που παρανομούν. Το έλλειμμα αυτό γίνεται αισθητό και από τους ίδιους τους Τσιγγάνους, όταν «προσπαθούν να βρουν το δικιο τους», αλλά και από το τμήμα εκείνο της πολιτικής και διοικητικής ηγεσίας του τόπου που ενδιαφέρεται για την κοινωνική ενδυνάμωση των Τσιγγάνων.

Με δεδομένη την ανάγκη πλήρωσης της ελλείπουσας νομοθετικής πλαισίωσης και τον αλληλένδετο χαρακτήρα των προβλημάτων, στις προκλήσεις που αναφύονται γύρω από το ζήτημα της στέγης αντανακλώνται και άλλα συμφραζόμενα του κοινωνικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων. Δεν είναι τυχαίο ότι από τις εξαγγελθείσες στεγαστικές δράσεις, το πρόγραμμα δανειοδότησης ήταν αυτό που προχώρησε περισσότερο (έχει σχεδόν ολοκληρωθεί), παρά το γεγονός ότι απαντά μόνο σε έναν τύπο εγκατάστασης, είναι κοστοβόρο και ευάλωτο στην κακή διαχείριση -δεδομένου ότι δεν προβλέπεται έλεγχος του τρόπου διάθεσης του δανείου από το θεσμικό πλαίσιο-, ενώ φαίνεται ότι υπάρχει διάσταση απόψεων για την καταλληλότητα ή/και την τήρηση των κοινωνικών και οικονομικών κριτηρίων προτεραιότητας που ορίστηκαν. Οι υπόλοιπες δράσεις προσκρούουν σε πλήθος αγκυλώσεων, κυρίως σε επίπεδο τοπικών αρχών και κοινωνιών. Σθεναρότατη είναι η αντίσταση των Δήμων να επιχειρήσουν μία μορφή καταγραφής των διαμενόντων ή/και διερχομένων Τσιγγάνων από τις περιφέρειές τους, επικαλούμενοι την απαγόρευση καταγραφής με βάση «φυλετικά» κριτήρια. Ωστόσο, ο Δήμος οφείλει να γνωρίζει με ακρίβεια ποιοι δημότες του χρήζουν προστασίας και στήριξης –ώστε να σχεδιαστούν και να προβλεφθούν οι κατάλληλες παρεμβάσεις-, όχι σε φυλετική βάση, αλλά στην βάση της επί ίσοις όροις συμμετοχής των δημοτών στις υπηρεσίες που προσφέρονται από τον Δήμο, αλλά και από τις άλλες κρατικές δομές.

Παίζοντας το κρυφό του ρατσισμού στην αυλή του σχολείου

Σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, με μικρές διαφοροποιήσεις, περίπου το 50% των Τσιγγάνων μαθητών, και αν ακόμα εγγραφεί, δεν καταφέρνει να αποφοιτήσει από το δημοτικό σχολείο.⁴⁴ Τα τσιγγανάκια βγαίνουν νωρίς στους δρόμους της πόλης, ωριμάζουν πρόωρα και κοινωνικοποιούνται στρεβλά.

Πολλές μελέτες έχουν γίνει για την ανίχνευση των εκπαιδευτικών αναγκών των παιδιών Ρομά και πολύ δημόσιο χρήμα έχει ξοδευτεί για την εκπόνηση και εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων, την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού και την εκπαίδευση δασκάλων στα σχολεία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Ωστόσο, τα προγράμματα αυτά σχεδιάζονται στη βάση ελλιπών δημογραφικών στοιχείων, χωρίς τη συμμετοχή Τσιγγάνων στην διαδικασία λήψης των αποφάσεων που αφορούν την εκπαίδευση των παιδιών τους, χωρίς συνεκτίμηση των τοπικών ειδικών συνθηκών, χωρίς εγκατεστημένους μηχανισμούς παρακολούθησης και αξιολόγησης της εφαρμογής των όποιων προγραμμάτων, και με εμφανή την έλλειψη συντονισμού μεταξύ των εμπλεκόμενων υπηρεσιών. Απαιτείται, πρωτίστως, μείζων επένδυση δυνάμεων, θεσμικών δυνατοτήτων και πόρων εκ μέρους της πολιτείας, ώστε πάση θυσία να ενταχθούν τα παιδιά στην εκπαιδευτική διαδικασία, με δεδομένο ότι αυτή η ένταξη θα επιτρέψει τη συμμετρική αλληλεπίδραση των παιδιών (αρχή της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής). Συνιστάται ιδιαίτερα προσεκτική χρήση των όρων «φυλή»,⁴⁵ «λαός» (μη έγκυροι επιστημονικά, όσον αφορά τους Τσιγγάνους) και «μειονότητα» (ενέχοντας νομικές/πολιτικές συνιστώσες που δεν εκφράζουν το σύνολο των Τσιγγάνων στην Ελλάδα), στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ένα στοιχείο που συχνά υποτιμούμε, όσον αφορά τον Τσιγγάνο μαθητή –και ακόμα περισσότερο τη μαθήτριά-, είναι ότι στην περίπτωση που το σχολείο καταφέρει να φτάσει σε αυτόν και να τον συμπεριλάβει στις

⁴⁴ European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, όπ.π. υποσ. 40.

⁴⁵ Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, η καμπάνια που ξεκίνησε πρόσφατα το, ομόλογο της ΕΕΔΑ, Γερμανικό Ινστιτούτο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για την άρση της χρήσης του όρου «φυλή» στα δημόσια έγγραφα, δεδομένου ότι είναι αμφίβολης χρησιμότητας σε οποιοδήποτε πλαίσιο διαμόρφωσης κοινωνικών πολιτικών και/ή νομοθετικών παρεμβάσεων.

τάξεις του,⁴⁶ αυτός πρέπει να χρησιμοποιήσει μεγάλα ψυχικά και κοινωνικά αποθέματα πάνω στα οποία να στηριχθεί για την ενδεχόμενη σύγκρουση με μέρος του δικού του κοινωνικού περιβάλλοντος: αυτό το τελευταίο, βλέποντας τον έλεγχο της ομάδας πάνω στο συγκεκριμένο παιδί να περιορίζεται, μπορεί να ασκεί πάνω του συναισθηματικές πιέσεις να αφήσει το σχολείο, για να δουλέψει, να συμβάλει στο οικογενειακό εισόδημα, να μοιάσει στους δικούς του. Για να παραμείνει ο μαθητής στο σχολείο, πρέπει αυτό να είναι ένα **σχολείο αποδοχής**, όπου ο Τσιγγάνος μαθητής βλέπει τον εαυτό του στο βιβλίο (και μάλιστα τον βλέπει να προοδεύει) και στο πρόγραμμα, και που τον πείθει ότι τελειώνοντάς το, θα καταφέρει να ζήσει καλύτερα από ότι αν το είχε εγκαταλείψει. Αυτό σημαίνει ότι το σχολείο θα πρέπει να απαλλαγεί από τον χθεσινό του κώδικα, γιατί, παραμένοντας αφιλόξενο και επαρχιωτικό στη νοοτροπία του, δεν θα μπορέσει να εντάξει τους Τσιγγάνους μαθητές. Επιπλέον, είναι αλήθεια πως η αδυναμία των γονέων Τσιγγάνων να ανταπεξέλθουν στις άτυπες αρμοδιότητες που σήμερα εκχωρούνται από το σχολείο στην οικογένεια, και κατά κύριο λόγο τη μαθησιακή υποστήριξη, δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο τη θέση των μικρών Ρομά. Όμως και οι Τσιγγάνοι γονείς, πρέπει κι αυτοί να κατανοήσουν πως η απουσία εκπαίδευσης των παιδιών τους είναι ένα από τα κομμάτια του φαύλου κύκλου των αιτιακών διεργασιών που διαιώνίζουν τον αποκλεισμό τους, αφού οδηγεί πολύ συχνά στη φτώχεια και/ή την περιθωριοποίηση, και ούτω καθεξής. Ωστόσο, ουσιώδης είναι η σημασία της αναγνώρισης του ότι το επίπεδο εκπαιδευτικής ένταξης των Τσιγγάνων εξαρτάται απόλυτα από το επίπεδο της ευρύτερης κοινωνικής τους ένταξης, και άρα *κανένα μέτρο για την εκπαίδευση δεν θα αποδώσει παρά μόνο σε ένα πλαίσιο συνολικής κοινωνικής πολιτικής*.

⁴⁶ Σημειώνεται πως σε έρευνα που διεξήγαγε στα τέλη της δεκαετίας του '90 η Εκπαιδευτική και Αναπτυξιακή ΑΕ. σε έξι Δήμους της Δυτικής Αττικής με αριθμητικά αξιοσημείωτο πληθυσμό Τσιγγάνων, σαν κύριο πρόβλημα (μεταξύ αυτών της στέγης, επαγγέλματος, εκπαίδευσης και έλλειψης αποδοχής από τους μη Τσιγγάνους) προτάχθηκε **η έλλειψη αποδοχής**.

Δύο προγραμματισμένες δράσεις της ΕΕΔΑ

1) Η Επιτροπή έχει προγραμματίσει για τον Μάιο του 2009, σε συνδιοργάνωση με το Τμήμα Ρομά της Διεύθυνσης Κοινωνικής Συνοχής του Συμβουλίου της Ευρώπης, σεμινάριο απευθυνόμενο σε δικηγόρους και ΜΚΟ που ενδιαφέρονται για την υπεράσπιση δικαιωμάτων Ρομά στα εθνικά και διεθνή δικαστήρια. Μία προσέγγιση που αξιοποιεί την επιτυχή στρατηγική αντιδικία (strategic litigation) για ζητήματα διακρίσεων και μεταχείρισης των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, μπορεί να αποτελέσει παράγοντα μεταστροφής των διοικητικών πρακτικών, αλλά και των κοινωνικών στάσεων.

2) Η στάση της αστυνομίας απέναντι στους Τσιγγάνους έχει κατ'επανάληψη αποτελέσει αντικείμενο επικρίσεων οργανισμών προστασίας των δικαιωμάτων και αρκετών καταδικών της Ελλάδας από διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς, ενώ πολλά είναι τα περιστατικά κατάχρησης εξουσίας της αστυνομίας σε βάρος Τσιγγάνων που καταγγέλλονται. Και όταν, ακόμα, ξεκινούν ενδοϋπηρεσιακές και δικαστικές διαδικασίες διερεύνησης, σπάνια ολοκληρώνονται και ακόμα σπανιότερα τιμωρούνται οι υπεύθυνοι. Στο κλίμα διαδεδομένης προκατάληψης που ακόμα διέπει την ελληνική κοινή γνώμη και τα ελληνικά μέσα μαζικής ενημέρωσης,⁴⁷ ανατροφοδοτώντας το ένα το άλλο, αυτά τα φαινόμενα δεν ξεσηκώνουν εύκολα διαμαρτυρίες και αγώνες.

Η ΕΕΔΑ, στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας της για σύσταση ομάδας εργασίας που θα μελετήσει το θέμα της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα των υπηρετούντων στα σώματα ασφαλείας, πρόταση που έχει γίνει δεκτή από τον Υπουργό Εσωτερικών, θα προτείνει τη διαμόρφωση του προγράμματος συνεργασίας με αφητηρία -και- τις συγκεκριμένες καταδικές της Ελλάδας για κακομεταχείριση Τσιγγάνων από την ΕΛ.ΑΣ. Αν η

⁴⁷ Για να θυμηθούμε δύο μόνο πρόσφατα περιστατικά που έφτασαν στη δημοσιότητα με ένα τρόπο που ευθέως αποτυπώνει προκατάληψη των μέσων και της ευρύτερης κοινωνίας: το πρώτο, με τα δύο τσιγγανάκια που βρέθηκαν νεκρά, αφού πρώτα οι γονείς τους είχαν ενοχοποιηθεί για την πώλησή τους, και το δεύτερο, με την μικρή Τσιγγάνα που, έχοντας την ατυχία να μοιάζει με εξαφανισμένη μικρή Ιταλίδα, γρήγορα διαδόθηκε ότι επρόκειτο για το χαμένο κοριτσάκι που είχε απαχθεί, ενώ τελικά αποδείχθηκε ότι δεν ήταν.

τελευταία, δεν αναγνωρίζει πρώτη εκείνη το πρόβλημα⁴⁸ και δεν αποδεχθεί τις διαπιστώσεις και συνακόλουθες συστάσεις των εγχώριων και διεθνών οργάνων και οργανισμών, κανένα «μάθημα» στο πλαίσιο καμίας εκπαίδευσης δεν πρόκειται να καταστεί ικανό να διαπεράσει το σκληρό κέλυφος της συγκάλυψης και της ατιμωρησίας.

Στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, και στο νέο τοπίο που διαμορφώνεται μετά από τις πρόσφατες καινοφανείς εκδηλώσεις ενδοκοινωνικής βίας και πολυπολικών συγκρούσεων στους δρόμους της Αθήνας και άλλων ελληνικών πόλεων (τις οποίες όλοι αγωνιούν να προσεγγίσουν, ψάχνοντας τα κατάλληλα αναλυτικά εργαλεία, πράγμα πολύπλοκο, ελλείπουσας και της ικανής χρονικής απόστασης από τα γεγονότα), το όλο εγχείρημα καθίσταται επείγον και αναγκαίο όσο ποτέ. Ακόμη, η ένταση των πρόσφατων κρουσμάτων βίας με φορείς είτε Τσιγγάνους, είτε μη, τα περιστατικά αστυνομικής βίας, οι άμεσες ή έμμεσες διακρίσεις στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και στη συμμετοχή στη δημόσια ζωή, σε συνδυασμό με την, μέχρι τούδε, αποτυχία της Ελλάδας να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της περιθωριοποίησης των Τσιγγάνων, συνθέτουν ένα εύφλεκτο μείγμα υλικών και παραγόντων, που πρέπει να λειτουργήσει αφυπνιστικά για όλους μας.

Μία λυσιτελής πολιτική για τους Τσιγγάνους: Προτάσεις της ΕΕΔΑ προς την ελληνική πολιτεία

Με βάση όλα τα στοιχεία της παραπάνω εισήγησης, η ΕΕΔΑ διατυπώνει μία σειρά από προτάσεις για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα:

⁴⁸ Αυτή ακριβώς η αναγνώριση του προβλήματος ως *sine qua non* οποιασδήποτε σοβαρής παρέμβασης, δε φαίνεται να διατρέχει το πνεύμα της απάντησης που στάλθηκε στην ΕΕΔΑ (σε ερωτήματα που η Επιτροπή της είχε απευθύνει σχετικά με τη διαχείριση προβλημάτων και προστασία των δικαιωμάτων Ρομά από την ΕΛΑΣ), στην οποία απλώς συνοψίζεται η ισχύουσα συνταγματική αρχή της ισότητας των πολιτών έναντι του νόμου και η περί πλανοδίων νομοθεσία, την οποία η ΕΛ.ΑΣ απλώς εφαρμόζει, «επιδεικνύοντας ιδιαίτερη λεπτότητα...και διευκολύνοντας...» τους Ρομά κατά τις επαφές τους με την αστυνομία!

- 1) Η Επιτροπή υπογραμμίζει τον **κατεπείγοντα χαρακτήρα** της λήψης αναγκαίων μέτρων και διαμόρφωσης ολοκληρωμένων κρατικών πολιτικών. Οι συνθήκες στο πεδίο δεν αφήνουν περιθώρια για άλλη ολιγωρία, αδράνεια ή ατελέσφορες παρεμβάσεις.⁴⁹
- 2) **Επιτακτική είναι η ανάγκη** να αλλάξει ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται και αντιδρά η ελληνική πολιτεία στις επαναλαμβανόμενες συστάσεις όλων των αρμόδιων για θέματα Ρομά εγχώριων και διεθνών οργάνων. Οι **ενέργειες συμμόρφωσης**, στο πλαίσιο και της εκτέλεσης αποφάσεων του δικαστηρίου του Στρασβούργου και των παρατηρήσεων άλλων δικαιοδοτικών οργάνων, **αποτελούν υποχρέωση της χώρας, και όχι δυνητική επιλογή.**
- 3) Υπογραμμίζεται η σημασία του σχεδιασμού των πολιτικών στη βάση **συστηματικής καταγραφής των αποδεκτών τους και αποτύπωσης των αναγκών της ομάδας-στόχου.** Ο τρόπος και η μέθοδος συλλογής και διαχείρισης των απαραίτητων στοιχείων θα πρέπει να διασφαλίζει τη μη αθέμιτη χρήση ή/και κατάχρηση αυτών των στοιχείων. Είναι εφικτό να υπάρξουν εγγυήσεις εμπιστευτικότητας, συναίνεσης του υποκειμένου, και αξιοπιστίας των φορέων και ατόμων που συγκεντρώνουν τα στοιχεία, σε συνδυασμό με μηχανισμούς εποπτείας της εύρυθμης λειτουργίας της συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων.⁵⁰
- 4) Η αντιμετώπιση του **ιδιάζοντος κοινωνικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων** πρέπει να αποτελέσει **προτεραιότητα στην ατζέντα** όχι μόνο όλων εκείνων που διαμορφώνουν τις κρατικές πολιτικές, αλλά και **των οργάνων της τάξης:** η αστυνομία πρέπει να βρει το σθένος και τη γενναιότητα να αναγνωρίσει τη βασιμότητα των αιτιάσεων των διεθνών μηχανισμών ελέγχου. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να λάβει όλα

⁴⁹ Σημειώνεται, ενδεικτικά, η πρόσκληση (20.11.2008) ανώτατων αξιωματούχων του ΟΗΕ προς σειρά ευρωπαϊκών χωρών, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, για «επείγουσες δράσεις για την άρση απαράδεκτων συνθηκών φτώχειας, περιθωριοποίησης και αποκλεισμού που βιώνουν οι Τσιγγάνοι στην Ευρώπη»: “UN experts urge European wide action to lift conditions of exclusion and stop violence against Roma”, www.unric.org

⁵⁰ Βλ. τις προτάσεις για τη λύση αυτού του μεγάλου ζητήματος, Minority Rights Group International, *Disaggregated Data Collection: a Precondition for Effective Protection of Minority Rights in South-East Europe* (2006).

εκείνα τα μέτρα που θα αποκαταστήσουν την αξιοπιστία της όσον αφορά την απαγόρευση ρατσιστικών συμπεριφορών στο Σώμα και την πραγματική τιμωρία όσων, παρόλα αυτά, τις υιοθετούν.

- 5) Οι πολιτικές και τα μέτρα πρέπει να στοχεύουν στην ουσιαστική ενδυνάμωση της ομάδας, σε πρώτη φάση, αλλά με τελικό στόχο την **ένταξη της στις δράσεις που απευθύνονται στον ευρύτερο πληθυσμό. Ο αλληλένδετος χαρακτήρας των δράσεων, και η συμμετοχή των Τοιγγάνων στα κέντρα αποφάσεων ώστε να συνδιαμορφώνουν τις πολιτικές που τους αφορούν**, αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις των προγραμμάτων ένταξης.
- 6) Δεδομένων των εξαιρετικών υστερήσεων που παρατηρούνται στο γυναικείο τοιγγάνικο πληθυσμό, η **διάσταση του φύλου** είναι επιτακτικό να διέπει όλες τις παρεμβάσεις, με στόχο την υιοθέτηση **μέτρων γυναικείας ενδυνάμωσης**, ώστε να αντιμετωπισθεί και το φαινόμενο των πολλαπλών διακρίσεων τόσο μέσα στην ίδια την ομάδα, όσο και, γενικότερα, μέσα στην ευρύτερη κοινωνία.
- 7) Όσον αφορά το ΟΠΑ, η **ανεξάρτητη εξωτερική αξιολόγηση των αποτελεσμάτων** της μέχρι τώρα εφαρμογής του, είναι προϋπόθεση της βελτίωσης του προγράμματος στο μέλλον (το διάστημα των δύο ετών που αναφέρεται από το ΥΠ.ΕΣ. ως αναγκαίο για την αξιολόγηση της διάθεσης των δανείων, κρίνεται ιδιαίτερα μακρύ). Επιτακτική είναι η ανάγκη, πριν από τη νέα προγραμματική περίοδο του ΟΠΑ, να συνταχθεί μία **ολοκληρωμένη επιχειρησιακή μελέτη προγραμμάτων στέγασης με εξειδίκευση ανά Περιφέρεια/Δήμο**. Αυτό προϋποθέτει καταγραφή του τοιγγάνικου πληθυσμού κάθε περιοχής και των πραγματικών σημερινών αναγκών στέγασης του (στη βάση των διαφορετικών τύπων οικιστικής εγκατάστασης), με την επισήμανση των όποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών (δημότες, διερχόμενοι, κλπ), και με τη συνεργασία των ίδιων των Ρομά, αλλά υπό σαφώς προσδιορισμένο κεντρικό συντονισμό. Στη μελέτη θα πρέπει να περιλαμβάνονται δείκτες αξιολόγησης, και θα πρέπει να διασφαλίζεται σύνδεση των

προτεινόμενων στεγαστικών λύσεων με προτάσεις για την ένταξη των παιδιών Ρομά στο σχολικό περιβάλλον στην συγκεκριμένη περιοχή.

- 8) Προϋπόθεση μιας πιο εύρυθμης συνέχειας του προγράμματος στον τομέα της στέγασης, είναι ο **εντοπισμός και η εξειδίκευση των αρμοδιοτήτων και η ανάληψη θετικών μέτρων που αντιστοιχούν σε κάθε φορέα δημόσιας εξουσίας**,⁵¹ και βεβαίως, ο **αποτελεσματικός διυπουργικός -και διαθεσμικός- συντονισμός** των ενεργειών και των παρεμβάσεων.
- 9) Προτείνεται η **αξιοποίηση της επιτυχημένης πορείας των ιατροκοινωνικών κέντρων** που λειτουργούν στο χώρο εγκατάστασης των Τσιγγάνων, μέσω της διεύρυνσης των παρεχόμενων υπηρεσιών (ρόλος πληροφόρησης και εξυπηρέτησης για ζητήματα αστικοδημοτικής κατάστασης, προνοιακών παροχών και εκπαίδευσης των παιδιών, τήρηση οικογενειακού αρχείου εγγράφων, κλπ) και της αύξησης του αριθμού τους. Είναι σημαντικό να αποδοθεί ευρύτερος ρόλος προγραμματισμού και συντονισμού σε αυτές τις μονάδες, ώστε να εξασφαλίζεται η παροχή πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας, εμβολιασμών κλπ, με έναν τρόπο που θα βασίζεται στην κλίμακα της κοινότητας.
- 10) Τονίζεται η **σημασία της ένταξης των παιδιών Ρομά στην εκπαιδευτική διαδικασία**, όπως και η αδήριτη ανάγκη συντονισμένων προσπαθειών για την επίτευξη αυτού του στόχου. Απαραίτητη είναι η, κατά το δυνατόν, ακριβής αποτύπωση/καταγραφή του συγκεκριμένου μαθητικού πληθυσμού της κάθε περιοχής και η συστηματική, συλλογή στατιστικών στοιχείων για την εκπαιδευτική κατάσταση των Τσιγγάνων σε τοπική (δημοτική) κλίμακα, με σκοπό

⁵¹ Τον ρόλο αυτό έχει αναλάβει ο ΣτΠ, προσδιορίζοντας για παράδειγμα, τη θετική υποχρέωση του Δήμου, που διασφαλίζεται με την παρέμβαση της Περιφέρειας, για εξεύρεση κατάλληλου τόπου μετεγκατάστασης πριν την καθ' οιονδήποτε τρόπο αποβολή Τσιγγάνων από τον χώρο που διαμένουν. Στην υποχρέωση των ΟΤΑ να επιδεικνύουν ειδική κοινωνική μέριμνα για τους δημότες που το έχουν ανάγκη (βλ., *inter alia*, άρθρα. 24, 261, 249, 262 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων), περιλαμβάνεται και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Τσιγγάνων που διαμένουν στον Δήμο.

την διαμόρφωση ζωνών εκπαιδευτικής προτεραιότητας με ειδικές παρεμβάσεις στο επίπεδο κάθε σχολικής μονάδας.⁵²

- 11) Τα **κίνητρα στους εκπαιδευτικούς** για να παραμείνουν για εύλογο διάστημα στα σχολεία που έχουν τσιγγανάκια στις τάξεις τους, όσο **και αυτά για την εγγραφή των παιδιών στο σχολείο** (πχ. επιδόματα στις οικογένειες *κατά την αποφοίτηση* των παιδιών, ώστε να αποθαρρύνεται η διαρροή) πρέπει να ενισχυθούν. Επιπλέον, οι παρατηρηθείσες δυσλειτουργίες των τμημάτων ενισχυτικής διδασκαλίας και των τμημάτων υποδοχής πρέπει να διευθετηθούν. Είναι, ακόμα, σημαντικό να διατεθούν οι αναγκαίοι πόροι για τη **λειτουργία μόνιμων κοινωνικών-συμβουλευτικών υπηρεσιών** (κατά το επιτυχημένο πρότυπο των *«learning mentors» -μαθησιακών συμβούλων*, σε ελεύθερη μετάφραση-, που έχει δοκιμαστεί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, για παράδειγμα τη Δανία και τη Μεγ. Βρετανία), στο πλαίσιο του σχολείου και, οπωσδήποτε, του Δήμου. Με δεδομένο το ισχυρό “esprit de corps” του τσιγγάνικου πληθυσμού, χρήσιμο θα ήταν να εκπαιδευτούν **διαμεσολαβητές** (mediators) *Τσιγγάνοι*, που θα λειτουργήσουν ως συνδετικοί κρίκοι μεταξύ της κοινότητας των Τσιγγάνων και του σχολείου.
- 12) Είναι **απαράδεκτος ο διαχωρισμός των παιδιών Ρομά από τα υπόλοιπα παιδιά** (η τελευταία καταδίκη της Ελλάδας για τον διαχωρισμό των παιδιών στον Ασπρόπυργο θα πρέπει να θέσει την Πολιτεία και τις αρμόδιες αρχές της ενώπιον των ευθυνών τους), όπως και **η διασπορά τους σε απομακρυσμένα από τον τόπο διαμονής τους σχολεία.**
- 13) Η επιδίωξη της **σύνδεσης των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης, δια βίου μάθησης** κλπ, (με ιδιαίτερη έμφαση στα παιδιά μεταξύ 12 και 18, που δεν έχουν συμμετάσχει καθόλου στην

⁵² Ευπρόσδεκτη είναι η πρόσφατη πρωτοβουλία της Eurostat για την ανάπτυξη κοινών στατιστικών δεικτών για την διευκόλυνση του monitoring της εκπαίδευσης

εκπαιδευτική διαδικασία) **με την αγορά εργασίας**⁵³ μέσω της ενεργοποίησης πιθανών εργοδοτών, είναι, προφανώς, πολύ σημαντική.

Με προαπαιτούμενο την αποδοχή της ευθύνης για την άρση των παραβιάσεων και των παραλείψεων από το κράτος και μία πραγματική και πειστική πολιτική θετικών δράσεων, οι Τοιγγάνοι έχουν να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που φέρει μαζί της η διαδικασία ένταξης σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Αυτή η διαδικασία ενίοτε προσκρούει στη δύναμη της παράδοσης, ένα στοιχείο γνώριμο σε όλες τις ομάδες που, κατά περίπτωση και εποχή, κλήθηκαν να προσαρμοστούν σε νέες πραγματικότητες και κοινωνικο-οικονομικές παραμέτρους, στη φάση της διαμόρφωσης των στρατηγικών και των συμμαχιών τους. Είναι κατανοητό ότι η ένταξη στη μείζονα κοινωνία ενεργοποιεί σε κάποιους αμυντικά ανακλαστικά. Ωστόσο, μέχρι σήμερα, σε καμία κοινωνία δεν έχει ιστορικά παρατηρηθεί διαδικασία συμμετοχής σε ευρύτερα σύνολα, χωρίς «απώλεια» κάποιου βαθμού «διαφορετικότητας», όπως κι αν αυτή ορίζεται.

⁵³ Κατά το πρότυπο του ισπανικού προγράμματος επαγγελματικής κατάρτισης Τοιγγάνων «ACCEDER», στο πλαίσιο του οποίου προβλεπόταν εκ προοιμίου η υπογραφή συμφωνητικών με δημόσιες υπηρεσίες (τοπικούς φορείς αυτοδιοίκησης κλπ) και ιδιωτικές εταιρείες, για την απασχόληση των καταρτιζομένων (183 συμφωνίες με τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και 350 συμφωνίες με τον ιδιωτικό). Το συγκεκριμένο πρόγραμμα αναφέρεται ως καλή πρακτική (μαζί με τα ιατροκοινωνικά κέντρα της ελληνικής εμπειρίας εφαρμογής του ΟΠΑ), από πλήθος εμπλεκόμενων σε θέματα Ρομά φορέων συμπεριλαμβανομένου και του κειμένου εργασίας της προαναφερθείσας συνόδου κορυφής σε επίπεδο ΕΕ, της 16.9.2008.